

WERINON

jubileumuitgave

oktober 1998 • nr 31

tien jaar

HISTORISCHE KRING

NEDERHORST DEN BERG

Papier omslag
Aacht iuwer 1709ns
Niet glimmond

**Nederhorst
den
Berg**

Historische Kring Nederhorst den Berg

Lidmaatschap: f. 25,- per jaar
Secretariaat: Mw. A.M.E. Baar
Torenweg 9
1394 EA NdB, tel. 0294-251804

Bestuur:

Voorzitter: J.E. Jansen
Secretaris: A.M.E. Baar
Penningmeester: C. Schoordijk - Snoek
Leden: J.F.A.Baar, K. Scherpenhuijsen, R.J. Verkaik

Redactie: Jan Baar, Tineke Griffioen, Gerard Baar

Afbeelding omslag:

De hoepelbuigerij van Nederhorst den Berg.

Op de schilbaan aan de weg naar Vreeland in de Prutpolder links van het huidige Boezemkanaal, net voor de brug.

In het midden staat het schilijzer, de "mik". De schuur op de achtergrond is wellicht de werkplaats. Het huis op de dijk was de woning van Pieter Ledder, later van Van Lunteren, nu Vreelandseweg 70.

(collectie HKNB)

Druk jubileumuitgave:

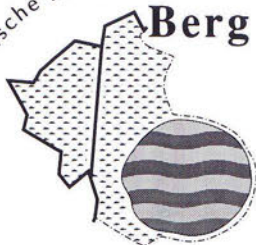
Drukkerij Dunnebier B.V., Nederhorst den Berg

© HKNB, oktober 1998

Niets uit deze uitgave mag, op welke manier dan ook, verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden zonder schriftelijke toestemming van het bestuur.

Nederhorst den Berg

Historische Kring

oktober 1998, nummer 31

jaargang 8

opgericht: januari 1988

Inhoudsopgave

1988-1998: 10 jaar Historische Kring	2
<i>Jaap Jansen, voorzitter</i>	
Zit de gang erin???	4
<i>Dick van Wichen</i>	
Een overzicht	6
<i>Tineke Griffioen</i>	
De buitenplaats "Stilhorn" in Nederhorst den Berg	10
<i>Els N.G. van Damme</i>	
Een bloeiende industrie, een rijke bron van inkomsten	27
De hoepelbuigerij in Nederhorst den Berg	
<i>Jan Baar</i>	
De Prutmolen in Overmeer	42
<i>Els N.G. van Damme en Marieke Verheul</i>	
Polder	50
<i>Martha Schol</i>	
Mijmeringen	51
<i>Gerard Baar</i>	

1988-1998: 10 jaar Historische Kring

Jaap Jansen, voorzitter

Dit jaar mogen wij eraan herinneren dat onze Historische Kring al weer 10 jaar bestaat. Een periode waarin zij is gegroeid naar een club die een duidelijke plaats heeft veroverd in de samenleving.

De vraag rijst natuurlijk of een 10-jarig bestaan voor een Historische Kring wel een zodanige periode omvat die je met gepaste trots kunt aanhalen. Moet je je misschien ook afvragen waarom het zo lang heeft moeten duren voordat er een Historische Kring werd opgericht? Werd het verleden wel voldoende gewaardeerd of waren er andere oorzaken?

Ik denk dat je hierbij niet te lang moet blijven stilstaan, het feit ligt er: er is "pas" 10 jaar een Historische Kring in Nederhorst den Berg. Maar uit de groei van de Kring mag worden afgeleid dat er wel een duidelijke behoefte bestond aan het in georganiseerd verband verzamelen van gegevens over onze woon-omgeving uit onze rijke historie. Ook hier geldt waarschijnlijk het gezegde "zien eten, doet eten".

Daarnaast mag worden geconstateerd dat in de 80-er jaren op meerdere plaatsen historische verenigingen zijn opgericht. De tijd scheen er op dat moment rijp voor te zijn. Door de arbeidstijdverkortung ontstond er meer vrije tijd die gelegenheid bood aan andere dan plichtmatige zaken aandacht te besteden.

Aandacht voor de woonomgeving is op vele fronten doorgedrongen, inmiddels richt het onderwijs zich ook op het belang van de plaatselijke geschiedenis. Omgevingseducatie is het vakgebied dat de leerlingen in het voorgezet onderwijs wijst op de belangen van de woonomgeving, het ontstaan van de dorpen en steden en de oorzaken van groei en verval. Voor de Historische Kringen een mogelijkheid haar kennis uit te dragen en naar ik hoop een basis voor het wekken van blijvende belangstelling bij de jeugd. Ook zij zijn van harte welkom als lid van onze of een andere Historische Kring.

Eén van de taken van de Historische Kring is het wekken van belangstelling voor de historie, het behouden van datgene wat waarde heeft. Om dat doel te bereiken is de belangstelling van de jeugd nodig, zij zullen moeten voortbouwen op wat hun (voor)ouders opbouwden. Dat je een zolder regelmatig moet opruimen, weten wij allemaal. Dat wij daarbij zaken weggooien, is normaal. Niet alles is het bewaren waard. Maar doe het niet gedachtenloos. Zo gaat het ook met je omgeving, niet alles kan in stand blijven, er moet ruimte komen voor nieuwe ontwikkelingen. Maar ook hier geldt: opruimen

mag, maar bezint eer gij begint! Een ruïne spreekt vaak meer aan dan een in oude stijl herbouwde vesting.

Als voorzitter mag ik ons allen, leden van de Historische Kring Nederhorst den Berg, van harte geluk wensen met het bestaan van de Kring en daarbij in het bijzonder de initiatiefnemers van het eerste uur, mevrouw Wil van Deutekom en de heren Henry Karsemeijer en Dick van Wichen. Zij hebben de stoute schoenen durven aantrekken!

Kuijerpas 1984 (collectie HKND).

Zit de gang erin ??

Dick van Wichen

17 oktober 1987.....

We melden een put in onze tuin die niet alledaags is.....

Aan de telefoon is Fons de Beer van het Kuyerpapad. Het leek hem verstandig om de gemeente te bellen waar ik toen nog mijn dagelijks brood verdiende.

Nader onderzoek gaf aan dat dit wel een heel bijzondere put was.

Overleg met de Rijksdienst voor oudheidskundig bodemonderzoek en monumentenzorg in de persoon van Henry Karsemeijer wekte een onrustig gevoel in me op. Al meerdere malen had ik op verjaardagen en dergelijke feestjes horen praten over een gang onder Nederhorst den Berg die de schaarse bewoners in vroeger jaren, bij het naderen van de vijand, een vluchtweg bood via de kerk op de heuvel naar een uitgang buiten het oude dorp.

Met de wetenschap dat die uitgang vlakbij het huis "De Uitvlucht" uit zou kunnen komen sloegen alle stoppen door.

Het bloed spoot met grote snelheid door de aderen. Nachten wakker liggen, woelen en woelen. Zou het dan toch.....????

De "Uitvlucht", Voorstraat (1920). (collectie HKNdB).

Op de koffie bij de familie Jonker in het koetshuis van het kasteel, komt het idee naar boven om in ons dorp een club op te richten om dit soort zaken nader uit te zoeken en vast te leggen. En zo heb ik Henry Karsemeijer en collega Wil van Deutekom gevraagd om met z'n drieën zo'n clubje op te richten.

Dat clubje is de HISTORISCHE KRING NEDERHORST DEN BERG geworden en de oprichters hebben inmiddels hun estafettestokje aan de opvolgers overgedragen, die het mede hebben uitgebouwd tot een indrukwekkende vereniging met onder andere een lovenswaardig periodiek, Werinon genaamd; en enkele honderden leden!!

De gang bij Fons en Tineke kan haast niet anders zijn geweest dan een bijzonder fraai gemetselde waterput uit 1500-1600. Zeker gelet op de vroegere hogere waterstand in de Horn en Kuyerpolder.

Déze gang is er dus uit. De nachten zijn rustiger geworden. Het gemeentehuis heb ik inmiddels verlaten en het bloed kruipt waar het niet gaan kan!

10 jaar Historische Kring. Van harte gefeliciteerd! Hou de gang erin die we met elkaar gevonden hebben.

Een overzicht

Tineke Griffioen

Daar zaten we dan op 24 maart 1988 in de Werkplaats aan de Kerkstraat. ".....het gestalte geven aan een Historische Kring in onze gemeente.", stond er in de uitnodiging van 4 maart 1988, van de Historische Kring Nederhorst den Berg i.o., namens het voorlopig bestuur, Dick van Wichen en Wil van Deutekom.

En dat al, omdat ik in de voortuin aan het Kuijerp pad een rozenstruik wilde planten, precies op de plek waar een wonderschone put in de grond lag verborgen.

"De gemeente bellen", zei Fons. Dick van Wichen kwam kijken, praten, meten, loeren naar beneê en met dé Bergse verhalen over gangenstelsels. Dick haalde Henry Karsemeijer erbij, weer kijken, de put in, de put uit, steentjes dateren, kortom de geest uit de put: Historische Kring Nederhorst den Berg.

Een roos, een mooie oude waterput en de initiatiefnemers (zie: Zit de gang erin), basis voor de Historische Kring, opgericht 13 oktober 1988.

Tien jaar later, oktober 1998

Het bestuur en de werkgroepen hebben de afgelopen tien jaar niet stilgezeten. Hieronder volgt een overzicht van de meeste activiteiten die hebben plaatsgevonden.

TENTOONSTELLINGEN

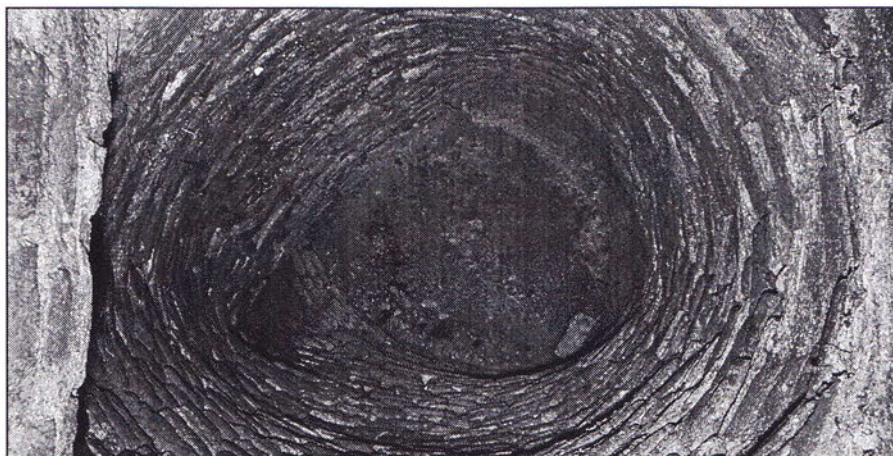
- 1991** Veertig jaar zandwinning in Nederhorst den Berg
- 1992** Van Blekerij tot Wasindustrie
- 1993** Brug en Reevaart
- 1994** Onderwijs in Nederhorst den Berg
- 1996** Kasteelbrand van 10 januari 1971
Petersburg en Peter de Grote en een maquette van Petersburg,
gemaakt door de heer R.R. Baar
- 1997** Nederhorst den Berg in beeld,
met o.a. een fotowedstrijd (80 inzendingen). 1^e prijs J.W. Leyenhorst.

LEZINGEN

- 1988** Het ontstaan van het Vechtplassengebied
- de heer L.R. Mur
- 1989** Het ontstaan van de (plaats)namen in ons gebied
- de heer D.P. Blok
De bouwgeschiedenis van de Willibrordkerk
- de heer H. Karsemeijer
- 1990** De ontstaansgeschiedenis van de Horstermeer
- mevrouw M.C. Abrahamse
- 1993** Nederhorst den Berg in de Franse tijd (rond 1800)
- mevrouw C.F. Baar-de Weerd
De Hinderdam, nu en vroeger
- mevrouw Els N.G. van Damme
- 1994** De Nes of het Realeneiland
- de heer J. Boerstra
- 1995** De fasen van het leven door de eeuwen heen
- mevrouw K. Hazelzet
De ontwikkeling van het landschap
- de heer F. Siemensma
Werinon en de Bisschop van Utrecht
- de heer P.H.W. Leupen
- 1996** Peter de Grote, Tsaar aller Russen
- de heer F. Visser
De Nieuwe Hollandse Waterlinie
- de heer C.G. Scheltema
- 1997** Historische boerderijen in Nederland
- mevrouw E.L. van Olst
- 1998** Scheepvaart op de Vecht van de Romeinse tijd tot het begin van deze eeuw
- de heer A.A. Manten
Monumenten in Nederhorst den Berg
- de heer H. Karsemeijer

PRESENTATIES via beeldmateriaal

- 1989** De Vechtstreek, vroeger en nu, diaserie
- de heer Stork
- 1990** Oude foto's en prenten, epidiascoop
- de heer K. Scherpenhuijsen
- 1991** De brand in kasteel Nederhorst op 10 januari 1971, dia's
- de heer K. Scherpenhuijsen
Drie oude films over ons dorp en het omringend gebied
- de heer E. Boeve
- 1992** Een aantal dia's uit de collectie Neysen
Vogels in de Vechtplassen, dia's uit de collectie van Paul Lodewijkx
- de heer R. Molenbeek
- 1993** Dia's van oude ansichtkaarten uit de collectie Neef
- 1994** Polygoonfilmpje over de Vecht
- mevrouw Kooy
De Vecht, een stroom van verhalen, dia's
- de heren Honig en Kortenoever
- 1996** Drie diaseries: Tussen Vecht en Amstel, Bepaalde Grenzen en Langs huis en hof
- de heer W.F. Kuiper
- 1997** Achter de schermen (eendenkooi - kooikersberoep)
- een film van de heer E. Boeve
Presentatie Klederdrachtencollectie
- mevrouw G. Otten

De "Put", Kuijpad (waterput 1500-1600). Foto Fons de Beer.

EN VERDER

- 1990** Rondleiding in het Kasteel Nederhorst en de bijgebouwen
- 1991** Excursie: Fort Hinderdam
Landelijke Open Monumentendag (Lustrum)
Eerste nummer van ons tijdschrift (februari)
Aankoop collectie-Neef
- 1992** Excursie: Fort Kijkuit, na afloop koffie in molen De Prutter bij Gé en Marieke Verheul
Rondleiding: Wasserij Vecht en Dijk, bij de familie Hageman
- 1993** Open dag van Stichting Tussen Vecht en Eem, georganiseerd door Historische Kring Nederhorst den Berg met lezingen van D.P. Blok en H. Karsemeijer, muziek, excursies naar Kasteel en weverij Het Zwarte Schaap, varen op de Spiegelplas met film van E. Boeve, naar NERA en RWZI, expositie Brug en Reeveart, speciale uitgave tijdschrift TVE over Nederhorst den Berg, met vele bijdragen van Bergers daarin.
Vaartocht over de plassen aan de zuidzijde van de Horstermeer
Verhalen verteld door de rond 1900 geboren zoon van onze toenmalige huisarts dr. Wartena.
- 1994** Excursie naar Weesp, met bezoek aan de Grote of Laurentiuskerk en het Fort op de Ossenmarkt
- 1995** Tijdschrift krijgt de naam WERINON (maart 1995)
Excursie: Veenmuseum "Op Hoop van Zegen" in Vinkeveen
- 1996** Tsaar Peter de Grote Jaar - expositie met maquette van Petersburg, lezing, Russisch kamerkoor Zlatoust met een optreden in de R.K. Kerk. Speciale uitgave van Werinon "Petersburg, een verdwenen buitenplaats". Bezoek Tsaar Peterhuisje in Zaandam en Zaans Historisch Museum in Zaandijk. Russisch pleinfest.
- 1997** Bezoek aan galaconcert door werkgroep Petersburg (landelijke slotmanifestatie Tsaar Peter de Grote Jaar)
Excursie: Vestingmuseum Naarden
- 1998** Historische wandeling door Loenen aan de Vecht

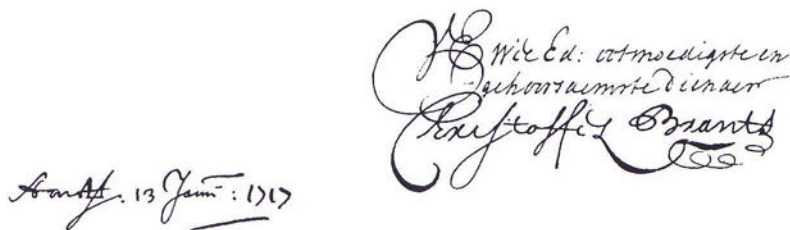
Een elk jaar terugkerende wanhopige vraag naar de huisvesting van onze Kring hoeft niet meer gesteld te worden, want onze Kring heeft een eigen onderkomen op de bovenverdieping van Sporthal de Blijk.

Vanaf heden kunnen bezoekers bij onze Historische Kring snuffelen in het verleden van Nederhorst den Berg.

De buitenplaats "Stilhorn" in Nederhorst den Berg

Els N.G. van Damme

De buitenplaats "Stilhorn" lag ten noorden van de huidige camping Euroase langs de Eilandseweg in de Hornpolder en behoorde in de 18e eeuw tot één van de vele buitenplaatsen in Nederhorst den Berg.¹ De plaats waar "Stilhorn" lag was in vroeger eeuwen erg moeilijk te bereiken, want de weg erheen, de huidige Torenweg, was vaak bar slecht en vrijwel onbegaanbaar door de hoge waterstand. In een door hemzelf ondertekende klachtenbrief van 13 januari 1717 (fig.1) verzocht de Heer Christoffel Brants aan de Heer van Nederhorst:

The image shows a handwritten signature in cursive script that reads "Christoffel Brants". To the left of the signature is a date stamp that reads "Jan. 13 1717". Above the signature, there is a faint, handwritten note in Dutch: "Wel Ed: verzoekt de Heer van Nederhorst den Berg".

Fig.1. Handtekening van Christoffel Brants van "Petersburg".²

*"nademaal mijn buijtenplaats genaemt Petersburg over nichtevecht door het voorwetens laeten invloeyen van het waeter uyt de Rivieren in de horn en Kuyser Polders althans t' eenemael geinundeert en ondergelopen en door het selve een onvermijdelijcke Ruine (sonder spoedig redres) van mijn voorn. Plaets te wachten is, om welcke reden de vrijheijt neemende U WelEd: allernederigst te bidden en te versoecken dat U WelEd: gelieve te ordonneren het waeter uijt de horn Polder- sonder versuijm uijtgemaelen werde, terwijl de poldermeesters van de Kuyser Polder sig daerop beroepen, dat sonder dien haer uytmaelen van het waeter geen Effect soude connen sijn. Oock gelieve U WelEd: sooveel goetheit te hebben om den Heer van Soesdijck drost van Vreelant te gelasten aan den Molenaar van de Kuyser Polder te beveelen aenstonts en sonder ophouden te maelen ten eynde de door U WelEd: authoriteijt en vermogen mijn plaets gereddet en instaeet gehouden werde, die reets soo deerlijck gestelt is, dat veele haagens (onaengesien verre van de slooten en vijvers afgeleegen) en oock al veel vruchtboomen ontwortelt en los werden..."*²

Al in 1715 werd door een aantal bewoners van de Hornpolder bij de Heer van Nederhorst een verzoek ingediend om in plaats van via de Torenweg, over zijn toegangsweg, namelijk door het hek van het kasteel, dat toenmaals vóór de pastorie stond, hun bezittingen te mogen bereiken (fig. 2). Men liep dan over de zogenaamde "Laan", dat is de dijk die langs de Reedevaart en verder zuidwaarts langs de gehele Hornpolder liep.³ Dit verzoek werd toegestaan, sommige ingelanden kregen een sleutel van het hek.⁴

Fig.2. De "Laan" langs de Reedevaart en het toegangshek van kasteel "Nederhorst".

1691-1778: Johan en Hendrik van Soesdijk

Het begin van de geschiedenis van "Stilhorn" is verbonden met de naam van Johan van Soesdijk, die in 1678 als opvolger van Adriaan Verwey schout werd van Nederhorst den Berg.⁵ Johan van Soesdijk was behalve schout van Nederhorst ook drossaard van Vreeland en schout van Nigtevecht. Hij kocht in de zomer van 1691 in de Hornpolder 6 morgen land (een Rijnlandse morgen is ongeveer 0,85 ha) met een huis, twee hooibergen, schuren, een boomgaard en tuinen van een zekere Heer Gerard Ter Heerenhaeff, heer van Avesteyn, die enige zoon was en erfgenaam van Mevrouw Maria van Rijsenburgh, douarière Ter Heerenhaeff.⁶ Blijkens deze acte had Johan van Soesdijk al bezittingen ten noorden van deze aankoop. Die waren in 1688 gekocht door Cornelis van Roijen, zijn schoonvader. Dit bezit bestond uit 4 morgen land met een huis, erf, een hooiberg en een boomgaard.⁷ Het land werd verkocht door tussenkomst van ene Peter ter Berge uit Baambrugge en

kwam, volgens de beschrijving in de acte,⁸ oorspronkelijk van Maria van Rijsenburgh's vader, Jonkheer Gerard van Rijsenburgh. "Stilhorn" en de om-
liggende landerijen waren dus kennelijk voordien voor een belangrijk deel in
het bezit van de familie van Rijsenburgh. Hoewel het uit de beschrijvingen
niet duidelijk blijkt en ook de naam "Stilhorn" niet werd genoemd, zou het in
het midden van de 17e eeuw al aanzien gehad kunnen hebben. Dat "Stilhorn"
al bestond vóór 1700, blijkt uit een brief uit 1739, die gaat over het recht om
een pont over de Vecht te bezitten en waarin wordt gemeld dat dit "*Recht en
gebruyk voor meer dan 40 jaaren van den possesseur (eigenaar) van Stilhorn,
zonder eenig empechement (belemmering) of teegenzeggen is geexerceerd*".⁹

De familie van Rijsenburgh was verwant aan het geslacht van Reede, dat van-
af 1579 kasteel Nederhorst bewoonde. Gerard van Reede trouwde namelijk
in 1649 met Anna Elisabeth van Lockhorst. Haar vader Adam van Lockhorst
was ook Heer van Nederhorst en haar grootvader Gillis van Ledenbergh was
gehuwd met Sara van Rijsenburgh, de zuster van Maria's grootvader. Een
dochter uit het huwelijk van Gerard van Reede, ook Anna Elisabeth geheten,
werd, nog geen dertien jaar oud, uitgehuwelijkt aan haar stiefbroer Hendrik
van Tuyll van Serooskercke. Zo kwam de familie van Tuyll van Serooskercke
in het bezit van kasteel Nederhorst (fig. 3).

Fig. 3. Relatie tussen de families Van Rijsenburgh en Van Reede.

De familie van Rijsenbu(o)rgh was een oude adellijke familie, die schijnt af
te stammen van één van de dertig bastaardkinderen van Gerard Heer van
Cuylenburch aan het begin van de 15e eeuw, hoewel zijn wapen geen teke-
nen van bastaardij vertoont.¹⁰ Later bezat deze familie ook kasteel
Rijsenburgh bij Driebergen (fig.4) en zij voerden aanvankelijk de naam van

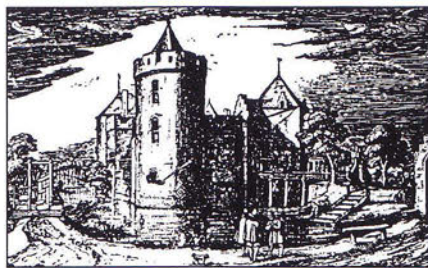

Fig.4. Slot Rijsenburgh (links) en Slot Abcoude (rechts).¹²

Cuylenburch tot Rijsenburgh. De familie stierf in de mannelijke lijn uit in 1681. De vader van Maria, afkomstig van Rijsenburgh, werd Maarschalk van het Nederkwartier van Utrecht¹¹ en woonde van 1601 tot 1622 op het slot te Abcoude. Het slot was in die periode eigendom van de bisschop van Utrecht en vanwege de strategische positie op de grens van Holland en Utrecht gebruikte de bisschop het als een verdedigingsbolwerk en plaatste er een zogenaamde kastelein op, die het rentmeesterschap over de streek had. Dat betekende militair gezag, maar ook financiële en rechterlijke bevoegdheden.¹² Maria's vader had vermoedelijk deze functie. Overigens werd hij in 1621 afgezet op verdenking van speculaties.¹³ In de periode dat hij het slot bewoonde is Maria geboren, dus mogelijk is haar geboorteplaats Abcoude.

In 1723 kocht Johan van Soesdijk van Cornelis van Kroost (Verkroost) nog eens 9½ morgen land benoorden de zogenaamde Molenwetering (fig.5) en

Fig.5.
Kaart van
Nederhorst den Berg
uit 1769,
detail met de
Hornpolder.
(ARA, den Haag)

2½ morgen, het zogenaamde Steijnencamp, in de meest oostelijke hoek van de Hornpolder.¹⁴ De bezittingen van Van Soesdijk strekten zich tenslotte uit van de Vecht in het zuiden naar het noorden tot over de Wetering en besloeg bijna de gehele Hornpolder zuidelijk van de huidige Torenweg.

Hendrik van Soesdijk was geboren in Nederhorst den Berg (zie bijlage). Hij werd, toen zijn vader in 1736 stierf, diens opvolger als schout van Nederhorst en drossaard van Vreeland en hij erfde ook "Stilhorn". Hij trouwde in Nederhorst en al zijn kinderen werden er geboren, dus hij zal er zeker ook gewoond hebben. Op 11 augustus 1732, verkocht Johan van Soesdijk na 41 jaar, hij was toen 80 jaar oud, 5 morgen van zijn land in de Hornpolder aan zijn zoon Hendrik.¹⁵ Op 3 juli 1734 kocht Hendrik van Pieter Sloothaak en zijn vrouw Geertje Dirksz, weduwe van Vrank Jansz, en van Jannetje en Teuntje Elbertsz, kleindochters van Vrank, nog een stuk land in de Hornpolder van 3 morgen en 300 roeden, strekkende vanaf de Nieuwe Vecht (Reedevaart) tot aan de Oude Vecht, dwars over de Hornpolder en aansluitend aan het bezit van de Heer van Nederhorst.¹⁶ Daarmee breidde hij het bezit nog eens naar het noorden uit. Zesenvestig jaren is deze plaats in handen van Hendrik van Soesdijk geweest. In 1778 lezen we pas weer een bericht,¹⁷ als Hendrik "Stilhorn" verkoopt aan Jan Adolf Boegheijmer. Hendrik is inmiddels dan 84 jaar (zie bijlage). Hij verkoopt echter alleen het Heerenhuis met zijn omgeving en in deze gereduceerde omvang gaat "Stilhorn" nu verder de geschiedenis in. De Boerenhofstede en de landerijen, die ten zuiden daarvan lagen, blijven het eigendom van Hendrik van Soesdijk. Twee maanden later sterft Hendrik. Het oorspronkelijke "Stilhorn" valt definitief uiteen, want zijn enige overgebleven zoon Johan, die samen met zijn zwager, Mr. Willem Versteeg, advocaat, de nalatenschap regelt, verkoopt de tuinen en de Boerenhofstede met bijbehoren, totaal ongeveer 15 morgen, aan Johan Hope, de Heer van Nederhorst.¹⁸ De boomgaard "Westenburgh", gelegen in de zuid-oost hoek van de Hornpolder langs de Redevaart, blijft nog in het bezit van Johan van Soesdijk jr.en wordt in 1795 verkocht aan Frederik Sweekhorst uit Nederhorst den Berg.¹⁹

1778-1784: Johan Adolf Boegheijmer

Er waren in deze tijd veel buitenlanders ingezetenen in Nederhorst den Berg.²⁰ Johan Adolf Boegheijmer was ongetwijfeld van duitse afkomst, zijn geboorteplaats is evenwel niet bekend. Het is niet onmogelijk dat hij uit Hopsten in Munsterland afkomstig was, want in 1764 blijkt hij een zekere Jurrien Wermeling met diens zoon Jan uit Hopsten in huis te nemen.²¹ Hij had daar dus zeker betrekkingen mee.

Johan Boegheijmer was gerechtsbode van Nederhorst den Berg. Tegenwoordig zouden wij dat de deurwaarder noemen. De aankoop bestond uit *"een Heerenhuis met Stallinge, Speel- en Schuithuis mitsgaders de Cingels of Lanen om hetzelve en het buitendijks Houtboschje genaamd Stilhorn, benevens nog een Schouw of Pont liggende in de Riviere de Vecht alle staande en gelegen in de Hornpolder"*. Er behoorden ook nog boerderijen bij.¹⁶ De koop werd gesloten voor f 2.500,-.

Boegheijmer richtte op "Stilhorn" een herberg in en er kwamen dus geregeld gasten. Bij gebrek aan een brug over de Vecht werden deze gasten door hem overgezet met de pont, die bij de aankoop was inbegrepen. Dat werd echter een probleem, want er bevond zich al een overzetpunt aan de Hinderdam, waarvan de rechten al sedert 1672 vielen onder de Ambachtsheerlijkheid van Nederhorst. Dat pontveer aan de Hinderdam²² was in die tijd voor Nederhorst den Berg de enige officiële manier van transport over de Vecht. In 1718 was er ook al discussie ontstaan in verband met misbruik van pontrechten door de reeds eerder genoemde Heer Christoffel Brants van Petersburg.²³ Het kwam de Heer van Nederhorst (toen Godard van Tuijll van Serooskercke) toen ter ore dat *"door de Tuynlieden van den Heer Christoffel Brants, wiens Hofsteede onder de jurisdictie van Nederhorst is gelegen, wagens, chaises, paerden en menschen er worden overgezet tot merckelijk nadeel en prejudicie van des Vertoonders (de Heer van Nederhorst) regt"*.

Over ponten bestond in Nederhorst dus nogal wat onenigheid. Op 20 November 1778²⁴ kreeg ook Johan Boegheijmer, nota bene als gerechtsbode, via een notaris een gerechtelijke aanschrijving, waarin hem werd voorgehouden dat alleen aan de Heer van Nederhorst, Joan Hope, het recht toebehoorde om *"met een Schouw of Pont langens een reep, de Riviere de Vecht vise versa over te vaaren, ter overbrenging van Rijtuigen Passagiers &&, zoo dat niemand der in of opgezetenen aldaar, of ook andere Perzoonen zulks vermogen te doen..... telkens op de boete van 25 Guldens..."*. Maar omdat Johan Boegheijmer op "Stilhorn" een herberg had ingericht en dus de pont hard nodig had om zijn gasten van dienst te zijn, beging hij al langere tijd overtredingen door ook anderen over te zetten, want in de betreffende aanzegging lezen we *"ofschoon ik zulks al één en andermaal door Schepen of Secretaris van Nederhorst heb laten verwittigen...."* Op 16 februari 1779 verschijnt er een Acte van Renunciatie²⁵, waarmee iemand, in dit geval de Heer van Nederhorst, afstand doet van een zeker recht. Johan Boegheijmer zegt daarin toe *"met een reep, in de punt.... over te zetten alle zodanige personen met*

derzelver Rijtuigen of Paarden, als bij mij ten gelage zullen komen zonder dat ik daar mede echter zal mogen overzetten eenige personen, dezelve Rijtuig of paarden, welken niet bij mij zouden verblijven maar verder op in 't dorp gaan, also deeze concessie niet zal mogen strekken tot eenige prejudice (aanspraak op) van zijn Wel.Ed.Geb.Gestr. punt-veer aan den Hinderdam". Hij moet voor dit recht f 14,- per jaar betalen.

Johan Adolf Boegheijmer heeft "Stilhorn" slechts 6 jaren in zijn bezit gehad, toen was hij failliet. Zijn "geabandonneerde en insolvente boedel" werd op 2 januari 1784 verkocht aan Doctor Justus Petrus van Stuijvesant.²⁶ Johan is met zijn vrouw Anna Overweg en kinderen toen naar Amsterdam vertrokken, waar zijn vrouw kort daarna stierf en er op 27 november 1792 werd begraven. Johan Boegheijmer hertrouwde in 1793 op 5 april, maar deze vrouw, Rebekka Hollebooms, weduwe van Abraham Voorbeek, stierf al voor 1795. Hij trouwde toen voor de derde maal, op 13 februari 1795, met Elisabeth Massauw, weduwe van Gerbrand Cassier.

Op 13 augustus 1793 werd er in Amsterdam een Johan Adolf Boegheijmer als poorter ingeschreven om het beroep van schilder te kunnen uitoefenen. Deze was volgens die gegevens gehuwd (ondertrouw 21-6-1793) met Maria Jongeboer.²⁷ Dit kan de oude Johan Adolf niet zijn geweest, want die was toen nog getrouwd met "Beeke" Hollebooms, dus waarschijnlijk was deze schilder de enig overgebleven zoon van Johan Adolf sr., alle andere kinderen zijn vroeg overleden (zie bijlage).

1784-1802: Justus Petrus van Stuijvesant

Dr. Justus Petrus van Stuijvesant had medicijnen gestudeerd in Utrecht. Hij promoveerde er op 9 april 1757 op een proefschrift getiteld: "*De Causis et origine fluxus menstrui in sexu sequiori*"²⁸, wat betekent: "De oorzaak en herkomst van de menstruele cyclus in het zwakke geslacht" (fig. 6). Toen hij het huis kocht in 1784 was hij 49 jaar. Hij heeft het met zijn vrouw Geertruida Maria Fontane achttien jaar in zijn bezit gehad. Zij hadden geen kinderen. Zijn vrouw was van Surinaamse afkomst en zij trouwden in Paramaribo. Leden van de familie Fontane bekleedden belangrijke koophandelsposities in Suriname. De beoefening van de geneeskunst was dan ook niet de enige inkomstenbron. Het echtpaar was ook betrokken bij de handel op West-Indië. In 1798, na Justus' dood, vorderde zijn vrouw namelijk teruggave van een bedrag voor een onbekend aantal "*vaaten suiker gelaaden in 't schip Zeevrugt cap. C.Post van Suriname herwaards*", dat kennelijk was vergaan.²⁹

Het echtpaar heeft "Stilhorn" hoogstwaarschijnlijk alleen als buitenverblijf benut, want zij hadden ook een domicilie in Utrecht in de Brigittestraat, waar beiden ook zijn overleden. Waarschijnlijk was er wel steeds iemand aanwezig op de buitenplaats, want het lidmatenboek van de kerk van Nederhorst den Berg vermeldt dat in 1785 Lammert Bunt afkomstig uit Zelhem bij Zutphen, knecht was op Stilhorn. In 1787 verbleef Clasina Dorothea van Lonkhuisen al enige tijd "*bij Dr. Stuijvesant op Stilhorn*". Waarschijnlijk waren er mooie tuinen rond de buitenplaats, want er wordt een aantal malen gewag gemaakt van tuinlieden die op "Stilhorn" werkzaam waren: in 1789 Frederik Supma uit Houten, in 1792 het echtpaar Herman Beuning en Maria Robbers uit Bloemendaal.

Fig.6. Titelpagina van
het proefschrift van
Dr. J.P. van Stuijvesant (1757).

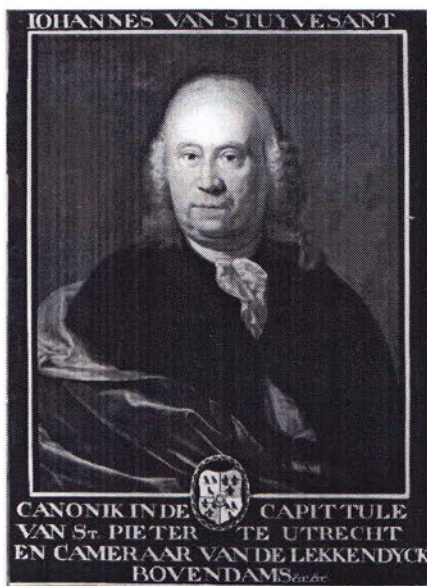
Het voorgeslacht van Justus van Stuijvesant is ons overgeleverd door zijn vader, die in die tijd al belangstelling had voor genealogische kwesties.³⁰ Met gebruikmaking van handschriften, die hij blijkbaar van zijn familie bezat, trachtte hij duidelijk te maken dat hij, Johannes Stuijvesant, en zijn vrouw Christina Louisa Bönninger in de verte familie van elkaar waren. Interessant in deze handschriften³¹ is dat vader Johannes waarschijnlijk zijn zoon Justus verdacht van buitenechtelijke verhoudingen. Er is een brief van hem bewaard gebleven, waarin hij meent te moeten melden dat het huwelijk van Justus met diens Surinaamse vrouw "*geen wettige kinderen*" naliet, waarmee hij mogelijk duidde op het bezit van onwettige kinderen.

Vader Johannes (fig.7) was kanunnik in het kapittel van St. Pieter te Utrecht, ondanks het feit dat hij de protestantse godsdienst was toegedaan. Dat kon gebeuren na de "Alteratie" aan het einde van de 16e eeuw, toen de Spaanse overheersing een einde nam en de calvinisten een belangrijke rol gingen spelen. De Staten van Utrecht kwamen toen in het bezit van de kerkelijke eigendommen. Deze werden verkocht en de bezitters hadden uit de pacht-opbrengsten een inkomen te danken. Hij was tevens cameraar van de Lekkendijck Bovendams. Een cameraar was een ambtenaar die namens de toenmalige overheid, de Staten van Utrecht, belast was met het geldelijk

beheer van een regio. Zo was er ook een cameraar van de Hinderdam, bij wie in vroeger tijden bijvoorbeeld ook bouwvergunningen moesten worden aangevraagd.³² Het echtpaar kreeg zes kinderen, waarvan Justus Petrus de oudste was.

Het is de laatste jaren niet goed met Justus gegaan, want we lezen dat zijn vrouw in 1797 haar behuwdbroeder Johan Kiers liet aanstellen tot executeur en redderaar van haar bezittingen "gezien de innocentie" van haar man.³³ Hij stierf in Utrecht op 9 mei 1799 en werd begraven in de Geertekerk aldaar. De buitenplaats ging over in handen van Henricus Rappardus.³⁴ De waarde werd geschat op f 1.800,-.³⁵

Fig.7. Johannes van Stuijvesant (1712-1786)
(foto Iconografisch Bureau).

1802-1803: Henricus Rappardus

Hendrik Rappardus was afkomstig uit Vianen waar hij in 1729 werd geboren. Henricus werd predikant en deed zijn intree in Nederhorst den Berg op 28 april 1754.³⁶ Hij diende er tot zijn emeritaat in 1801 en overleed op 12 april 1807. Zijn graf bevindt zich in het koor van de kerk, waar hij samen met zijn vrouw, Cornelia van Geffen, die op 16 maart 1800 overleed, zijn laatste rustplaats vond. Helaas zijn hun en andere interessante grafstenen door plaatsing van de kerkbanken in het koor in 1939 aan het gezicht onttrokken. Het echtpaar heeft nooit op "Stilhorn" gewoond, want zij hebben hun domicilie gehad in de toenmalige pastorie aan de Voorstraat, de huidige nummers 15-17.³⁷

Henricus Rappardus verzamelde gedurende zijn leven in Nederhorst den Berg vele bezittingen. Hij was zeer zeker een aanzienlijk man en stond op goede voet met de toenmalige Heren van Nederhorst Joan Hope en zijn zonen: Thomas, Adrian Elias en Henry Phillip. Deze behoorden tot de vermaarde bankiersfamilie Hope en Co. in Amsterdam. Toen de Fransen in 1794 oprukten en ons land in bezit namen, weken de leden van de familie Hope uit naar

Engeland en lieten het beheer van het kasteel over aan ds. Rappardus. Uit die tijd stamt de luiklok in de kerktoeren, die geschonken is door de familie Hope en waarin het volgende randschrift voorkomt:³⁸ *"In het jaer onzes Heeres 1790 wanneer de Heerlykheit Nederhorst nog onverdeelt was onder den Weledel Geboren Heeren Meester Thomas, Adriaen Elias en Henry Philippe Hope zynde toen Predikant Henricus Rappardus, Schout Theodoor Koppen, Kerkmeesteren Jan de Heer en Hendrik van Hilten en de maker van deze klok Henricus Petit"*.

Ds. Rappardus was blijkbaar zo vermogend dat hij na zijn emeritaat op 28 augustus 1803 het kasteel aankocht en dus Heer van Nederhorst werd. Hij bleef dat tot zijn dood; daarna werd zijn boedel in het rechthuis in Nederhorst den Berg verkocht.³⁹ Op 31 oktober 1807 kwam het huis Nederhorst onder de hamer en kwam in handen van Mr. Hans Hendrik van Haersma uit Friesland. Hendrik Rappardus verkocht "Stilhorn" vlak voordat hij het kasteel kocht, op 23 maart 1803 aan Ernst Onland.³⁹

1803-1822: Ernst Onland

Ernst Onland was een uit Enkter in Duitsland afkomstige warmoezier. Hij, en niet Welle zoals Krol vermoedde, was daarmee vermoedelijk de eerste tuinder in Nederhorst den Berg. Een deel van zijn eerste jaren in Holland heeft hij in Weesp doorgebracht. Hij kwam uit Weesp naar Nederhorst den Berg in 1805. De kerkenraad van de Lutherse Gemeente aldaar gaf de belofte mee om hem wanneer hij in armoede mocht komen te vervallen, uit de diaconie te zullen alimenteren, zolang hij in het kerkelijk district woonachtig zou blijven.⁴⁰ Hij trouwde in Nederhorst den Berg met Aaltje Rosauw, geboren in Nederhorst den Berg in 1768. Zij kregen waarschijnlijk meer dan de zeven kinderen, die in Nigtevecht en Nederhorst den Berg werden geboren (zie bijlage). Mogelijk werden in Weesp geboren kinderen niet aangemeld, hoewel de Lutherse dopelingen daar nauwkeurig werden bijgehouden.

Waarschijnlijk kwam Ernst Onland op de buitenplaats wonen omdat er goede mogelijkheden waren om op het terrein zijn beroep van tuinder uit te oefenen. Ernst Onland begon met een grote schuld aan ds. Rappardus: Van de f 1.800,- die de aankoop hem had gekost, hield hij een schuld van f 1.200,- aan de dominee.⁴¹ Toen ds. Rappardus in 1807 overleed wilde de erfgename van de dominee, Sibilla Catharina Plönis, weduwe van Arnold van Oven, wonende te Orsoy in Westfalen (de plaats waar zijn vader Theodorus Rappardus ook vandaan kwam), die schuld niet overnemen en verkocht die op 27 oktober 1810 aan makelaar Gerardus Blancke.⁴²

Op 14 juni 1821 stierf Ernst Onland, nadat zijn vrouw hem tien jaar eerder, kort na de geboorte van haar laatste dochter op 43-jarige leeftijd was voorgedaan. Zij lieten drie onmondige wezen achter. Dirk Jan Roelof Moll, Mr. timmerman uit Klein Muiden, een buurt onder Nigtevecht, werd hun voogd. Op 13 maart 1822 vindt er dan een openbare verkoping plaats van een grote hoeveelheid onroerend goed (208 kavels) bestaande uit meubilair en tuinbouwartikelen, tezamen opbrengend f 535,85.⁴³ Op 19 maart 1822 vindt de openbare verkoop van het huis plaats en wordt Gerardus Blancke eigenaar van de buitenplaats "Stilhorn", althans van wat er nog van over was, voor f 1.535,-.⁴⁴

1822-1844: Gerardus Blancke

Gerardus Blancke was goed bekend in Nederhorst den Berg. Hij had grote belangstelling voor buitenplaatsen, waarvan hij er vele opkocht in de slechter wordende tijden. Zelf woonde hij op de buitenplaats "Overmeer".⁴⁵ Zo kocht hij ook "Stilhorn" op.

Hij verhuurde het en vanaf 1843 werd de stamvader van de familie Welle huurder. Zeker is dat er in de voorgaande periode, toen Ernst Onland er zijn beroep uitoefende, al veel van de oorspronkelijke schoonheid van de

tuinen verloren was gegaan. Het laatste beeld dat we ervan kunnen vormen is op basis van de beschrijving in het kadaster uit 1832 (fig.8), toen er vermoedelijk ook al merendeels moestuinen waren.

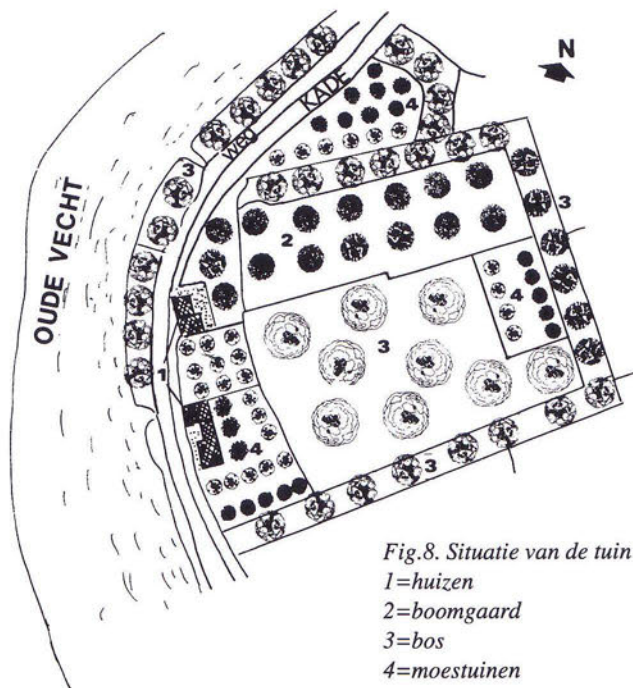
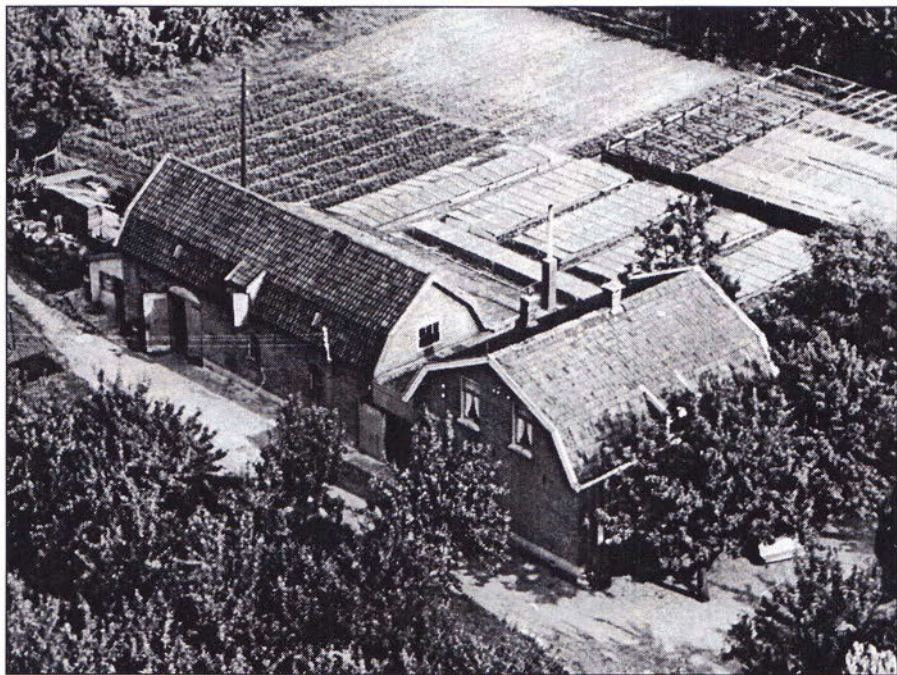

Fig.8. Situatie van de tuin van "Stilhorn" ca 1832.

- 1=huizen
- 2=boomgaard
- 3=bos
- 4=moestuinen

1844-1965: Franciscus Wilhelmus Welle en zonen

In 1844 sterft Gerardus Blancke. Op 15 augustus 1844 worden zijn bezittingen, waartoe "Stilhorn" nog steeds behoort, in openbare verkoop gebracht.⁴⁶ De Bergse stamvader van de familie Welle: Franciscus Wilhelmus Welle, koopt het nu voor f 2.275,-. Welle kwam uit Loenen naar Nederhorst den Berg en werd er tuinder. Het terrein bleef dus een tuinderij. De huizen werden in 1920 grotendeels afgebroken.⁴⁷ Zijn zoon Wilhelmus Albertus, zijn kleinzoon Franciscus Petrus en achterkleinzoon Johannes Franciscus Gerardus volgden hem op en zo werd tot 1965 "Stilhorn" door de familie Welle beheerd. Heden leeft het als buitenplaats nog slechts in de archieven.

Luchtfoto van "Stilhorn", rond 1950. (collectie J.F.G. Welle).

Bronnen

1. Els N.G. van Damme, Buitenplaatsen in Nederhorst den Berg in de 17e en 18e eeuw. Werinon april 1996 pg.5-12.
2. OA Ned.d.Berg 144-7 (1717) SAGV.
3. OA Ned.d.Berg 144-6 (1715) SAGV.
4. OA Ned.d.Berg 144-10 (1743) SAGV.
5. ORA Ned.d.Berg 3351:285 (1678) SAGV.
6. ORA Ned.d.Berg 3352:288 (1691) SAGV.
7. ORA Ned.d.Berg 3351:268 (1688) SAGV.
8. ORA Ned.d.Berg 3352:105 (1704) SAGV.
9. OA Ned.d.Berg 144-7 (1739) SAGV.
10. W.F.J.Juten, Heeswijk en Dinther: De ridderhofsteden onder Dinther. Taxandria 5, 283-293,1898.
11. J.D.Wagner, Van Cuylenburch tot Rijzenborgh of Rijsenburgh. De Navorscher 1918, pg. 321-332.
12. D.G.Carasso & M.Carasso-Kok, Abcoude en Baambrugge 900 jaar. St. Hist. Boek Abcoude 900 jaar, 1985.
13. Chronologische indices op resoluties van de Staten van Utrecht. inv.nr. 33:251. RAU.
14. ORA Ned.d.Berg 3353:5 (1723) SAGV.
15. ORA Ned.d.Berg 3354:8 (1732) SAGV.
16. ORA Ned.d.Berg 3354:24 (1734) SAGV.
17. ORA Ned.d.Berg 3358:103 (1778) SAGV.
18. ORA Ned.d.Berg 3358:152 (1779) SAGV.
19. ORA Ned.d.Berg 3359:269 (1795) SAGV.
20. Jan Baar, Bovenlanders in Den Berg. Seizoenarbeiders en immigranten uit Duitsland in Nederhorst den Berg 1780-1830. TVE 15, 203-210, 1997.
21. ORA Ned.d.Berg 3364:9 (1764) SAGV.
22. Els N.G. van Damme, De Vechbrug aan de Hinderdam. Cont.bl. Hist. Kring Ned.d.Berg 1, 31-32, 1991.
23. OA Ned.d.Berg 144:7 (1718) SAGV.
24. OA Ned.d.Berg 144:23 (1778) SAGV.
25. OA Ned.d.Berg 144:21 (1779) SAGV.
26. ORA Ned.d.Berg 3359:1-2 (1784) SAGV.
27. Poortersboek Amsterdam 29/60 (1793) GA.
28. Album Promotorum Academiae Rheno-Trajectinae 1636-1815. RAU.
29. ORA Ned.d.Berg 3365:385 (1798)
30. Helena J.M.Vieveen en E.J.Wolleswinkel, "Het familiestuk van Kuyk is door Zwaardekroon en Jan van Bylert geschildert". Ned. Leeuw pg. 131-138, 1996.
31. Dossier Stuijvesant. CBG 's-Gravenhage.
32. Els N.G. van Damme, De Hinderdamse tol. TVE 13,140-145, 1995
33. Not. Cornelis Johannes Heijlidi Utrecht, inv.nr. 154, U 310a 002 (1797) RAU.
34. ORA Ned.d.Berg 3359:449 (1802) SAGV.
35. ORA Ned.d.Berg 3359:425 (1801) SAGV.
36. F.A.van Lieburg, Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816. Deel 1: predikanten. Dordrecht 1996.
37. N.M.Blankendaal, Nederhorst den Berg nogmaals. Zaltbommel 1993.
38. J.Krol, De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem 1949.
39. ORA Ned.d.Berg 3360:1 (1803) SAGV.
40. OA Ned.d.Berg 18 (1747-1811) SAGV.
41. ORA Ned.d.Berg 3360:245 (1810) SAGV.
42. ORA Ned.d.Berg 3360:254 (1810) SAGV.
43. Not. Roelof Papegaaij, Weesp, inv.nr. 185: 1426 (1822) RANH.

44. Not. Roelof Papegaaij, Weesp, inv.nr. 185:1424 (1822) RANH
45. Els N.G. van Damme, De buitenplaats "Overmeer" in Nederhorst den Berg, gebouwd en bewoond door migranten, 1700-1845. TVE 15, 211-220, 1997.
46. Not. Johannes Bernardus van Houten, Amsterdam, inv.nr. 20768:86 (1884) GA.
47. Kadastrale leggers Ned.d.Berg, 1878-1936.

Verklaring der afkortingen:

CBG = Centraal Bureau voor Genealogie
 GA = Gemeentearchief Amsterdam
 OA = Dorpsgerechten Ned.d.Berg
 ORA = Oud rechterlijk archief
 RAU = Rijksarchief Utrecht
 SAGV = Streekarchief Gooi en Vechtstreek

Bijlage: Genealogische gegevens behorende bij de geschiedenis van "Stilhorn"

- A.** Jonkheer Geraerd van Rijsenburgh, overl. Utrecht 4-6-1661, Maarschalk van het Nederkwartier van Utrecht zn. van Willem van Rijsenburgh en Anna Pieck, tr.1) Utrecht 22-1-1604 Joffr. Willemina van Hardenbroek, overl. 1614, dr. van Gijsbert van Hardenbroek en Willemina van Heumen 2) Maria Pynssen van der Aa, begr. Utrecht 10-7-1624, dr. van Gerit Pynssen van der Aa en Ottelyn van Tuyll van Bulckesteyn.

Kinderen uit 1) of 2):

1. Gerard, overl. op Arendshorst (Utrecht), begr. 13-1-1641
2. Otto, overl. Saumur (Frankrijk) 8-7-1647
3. Elisabet, overl. Utrecht 10-5-1651

Uit 2):

4. Willem, overl. Utrecht 9-9-1645
5. Maria, overl. Dinther 16-11-1690, tr. Segewalt Ter Heerenhaeff tot Gruthuysen.
6. Anna, overl. Utrecht 1-1-1661, tr. Utrecht 26-4-1648 Jacob Taets van Amerongen.

- B.** Maria van Rijsenburgh, geb. te Abcoude, overl. Dinther 16-11-1690 dr. van Jonkheer Geraerd van Rijsenburgh en Anna Pieck, tr. Segewalt Ter Heerenhaeff tot Gruthuysen, geb. Dinther (slot Avesteyn) overl. Dinther 11-5-1658 zn. van Lambrecht Ter Heerenhaeff tot Gruthuysen en ...Huyssen vande Wart.

Kinderen:

1. Bruther, overl. vóór 1690
2. Helena Maria, overl. vóór 1690
3. Gerard Jan, overl. tussen 1690 en 1695

- C.** Gerard Jan Ter Heerenhaeff tot Gruthuysen, Heer van Avesteyn, geb. wrsch. Dinther, overl. vóór 1695; wrsch. ongehuwd, zn. van Segewalt Ter Heerenhaeff tot Gruthuysen en Maria van Rijsenburgh.

- D. Joannes van Soesdijk, ged. Utrecht 5-9-1652, drossaard van Vreeland, schout van Nederhorst den Berg en Nigtevecht, zn. van Steven Jansz van Soesdijk en Maria Flaman; tr. 1) Beatrix Junius, dr. van Cornelis Junius schout van Cothen en Agatha de Cock 2) Amsterdam otr. 15-8-1686 Henriëtte van Roijen, geb. Groningen ca 1664, dr. van Cornelis van Roijen.

Kinderen geboren te Ned.d.Berg uit 1):

1. Geertruij
 2. Agatha 1677
 3. Maria Aletta 6-10-1678
- Uit 2):
4. Stephanus 1-5-1687
 5. Stephanus 16-9-1688
 6. Cornelis 29-7-1690
 7. Maria Johanna 5-6-1692
 8. Hendrik 14-1-1694
 9. Jan 28-4-1695
 10. Dorothea 6-9-1696
 11. Johanna Helena 20-3-1698
 12. Lucas 28-1-1700
 13. Garzia Maria 27-8-1702
 14. Henriëta Johanna 22-6-1704
 15. Godard Wille 29-7-1708
 16. Sara 21-12-1710, overl. 23-9-1782; tr. ds. Izak Rijpland

- E. Hendrik van Soesdijk, ged. Nederhorst den Berg 14-1-1694, begr. Ned.d.B. 15-5-1778; drossaard en schout van Vreeland tr. Ned.d.B. 8-1-1734 Margaretha Cornelia van Aalst, ged. Ned.d. B. 12-10-1710, begr. Ned.d.B. 6-9-1768., dr. van Dionysius van Aalst en Anna van Dijk.

Kinderen ged. te Ned.d. Berg:

1. Helena Henriëta 30-10-1735
2. Anna Margareta 27-1-1737
3. Johan 23-3-1738
4. Catharina 13-12-1739, overl. 19-9-1741
5. Dionysias Hendrik 3-12-1741 overl. 5-2-1744
6. Catharina 27-2-1746
7. Henriëta Joanna 7-9-1749

- F. Johan Adolf Boegheijmer, tr.1) Anna Overweg, begr. Amsterdam 29-11-1792; otr.2) Amsterdam 5-4-1793 Rebekka Hollebooms wed. Abraham Voorbeek, begr. Amsterdam 1-1-1795; otr.3) Amsterdam 13-2-1795 Elisabeth Massauw wed. Gerbrand Cassier

Kinderen uit 1) ged. te Ned.d.B.:

1. Asweris 17-8-1755
2. Johanna 24-12-1758
3. Katharina Margarita 24-12-1758
4. Johan Adolf 7-12-1760, otr. Amsterdam 21-6-1793 Maria Jongeboer
5. Jan Willem 14-11-1762
6. Floris Benjamin 9-12-1764
7. Hendrik 24-5-1767

Zes kinderen zijn in Ned.d.B. begraven op:

12-3-1759; 17-10-1759; 29-1-1763; 16-12-1763; 22-5-1765 en 27-6-1767.

- G. Justus Petrus van Stuijvesant, med. Dr., ged. Utrecht 27-9-1735, overl. Utrecht 9-5-1799, zn. van Johannes van Stuijvesant en Christina Louisa Bönninger; tr. Paramaribo (Suriname) 25-9-1768 Geertruida Maria Fontane, geb. Paramaribo 1749 overl. Utrecht 22-2-1801, dr. van wrsch. Jean Fontane en Petronella Elisabeth des Loges.
Geen kinderen.

- H. Henricus Rappardus, geb. Vianen 8-2-1729, overl.. Ned. d. Berg 12-4-1807; predikant te Ned.d.Berg van 1754-1801; zn. van Theodorus Rappardus en Elisabeth van der Pijpen.; tr. Ned.d.Berg 2-11-1761 Cornelia van Geffen, geb. 5-10-1731, overl. Ned.d.Berg 16-3-1800.
Geen kinderen.

- I. Ernst Onland, geb. Enkter (Duitsland) 1753, overl. Ned.d.Berg 14-6-1821, warmoezier; otr. Ned.d.Berg 10-1-1790 Aaltje Razauw (Rosouw), geb. Ned.d.Berg 12-4-1768, overl. Ned.d.Berg 12-9-1811.

Kinderen geb. te Nigtevecht:

1. Harmen Hendrik, 19-9-1790

2. Johannes Gerardus, 6-4-1792

Kinderen geb. te Ned.d.Berg:

3. Johannes Bernardus, 4-9-1803

4. Ernestes Warnar, 10-6-1806

5. Johannes Martinus 4-3-1809

6. Wanderina Johanna Gerardina, 4-4-1811

7. Gerrit Hendrik, geb. ?, overl. Ned.d.Berg 13-1-1810

- J. Gerardus Blancke, geb. Amsterdam 2-1-1769, overl. Amsterdam 16-1-1844, makelaar, zn. van Bernardus en Elisabeth Kuijtenbrouwer; tr. 1) Amsterdam 13-7-1792 Maria Bellosta, ged. Amsterdam (RK) 24-10-1771, overl. A'dam 22-7-1812; dr. van Joannis Engel Belosta en Anna Maria Swetbroek 2) Amsterdam 11-3-1815 Henderica Judith Baasdorp, geb. Amsterdam 6-1-1768, overl. Amsterdam 9-6-1825; dr. van Jan Baasdorp en Hilletje van Veen 3) Amsterdam 11-7-1826 Elisabeth Joanna Homan ged. (RK) A'dam 25-5-1781, overl. A'dam 27-9-1850; dr. van Joannes Homan en Catharina Scholte.

Kinderen uit 1) ged. te Amsterdam:

1. Bernardus Andreas, 28-4-1793

2. Josephus Gerardus, 11-3-1794

3. Gerardus, 16-3-1795

4. Elisabeth Josepha, 19-3-1797

5. Joannes, 7-6-1801

6. Maria Elisabeth, 22-9-1803

Kinderen uit 2) ged. te Amsterdam:

7. Hendrikus, 17-4-1816

8. Hendrikus Josephus, 25-5-1818

te Ned.d.Berg:

9. Leonardus Jacobus 14-8-1821, begr. Ned.d.Berg 10-9-1821

10. Johanna Jacoba, 16-5-1823, begr. Ned.d.Berg 17-5-1823

- K.** Franciscus Wilhelmus Welle, geb. Loenen 1811, aangifte overl. 14-11-1892, warmoezier, zn. van Jan Welle en Catharina Huijsman, tr. Ned.d.Berg 4-9-1846 Anna Maria Steijnen, geb. Vreeland 1820, aangifte overl. 14-8-1903, dr. van Petrus Steijnen en Maria Fermisse.

Kinderen aangegeven te Ned.d.Berg

1. Johannes Wilhelmus, 27-7-1847,
2. Petrus Johannes, 8-12-1848, tr. Ned.d.Berg 29-4-1881 Alida Geertruida Hageman
3. Hendrik, 27-7-1850
4. Wilhelmus Albertus, 5-4-1852
5. Catharina Maria, 26-1-1854, tr. Ned.d.Berg 29-6-1877 Regardus Stijvers
6. Hendrikus Albertus, 17-10-1855, overl. 17-1-1876
7. Maria, 2-3-1857, tr.Ned.d.Berg 16-8-1895 Hendrik Hageman
8. Franciscus Wilhelmus, 17-10-1861
9. Anna Maria, 31-12-1862, overl. 12-1-1863

- L.** Wilhelmus Albertus Welle, geb. Ned.d.Berg 4-4-1852, overl. Ned.d.Berg 12-7-1940, warmoezier, zn. van Franciscus Wilhelmus Welle en Anna Maria Steijnen; tr.Catharina Johanna Maria Eefsla, geb. Nieuwer-Amstel 8-3-1852, overl. Ned.d.Berg 1-7-1932, dr. van Johannes Theodorus Eefslaa en Anna Maria Bernardina Munning.

Kinderen geb. te Ned.d.Berg:

1. Anna Maria Johanna, 7-12-1884
2. Johannes Franciscus, 21-4-1887
3. Franciscus Petrus, 13-5-1888
4. levenloos kind, 29-6-1889
5. Wilhelmus Johannes, 6-10-1890, overl. 12-6-1891
6. Henricus Rigardus, 21-11-1892, overl. 28-10-1893
7. Johannes Wilhelmus, 5-1-1895

- M.** Franciscus Petrus Welle geb. Ned.d.Berg 13-5-1888, overl. Weesp 23-11-1972, groentenkweker, tr. Abcoude-Baambrugge 30-4-1914 Clara Soddeman genaamd Keute, geb. Abcoude-Baambrugge 10-2-1890, dr. van Bernard Anton Soddeman genaamd Keute, veehouder en Geertruij de Groot.

Kinderen geb. te Ned.d.Berg:

1. Wilhelmus Albertus Bernardus, 23-3-1915
2. Geertruida Catharina, 19-6-1916, overl. Ned.d.Berg 29-6-1998 tr. Ned.d.Berg 25-7-1938 C.A.Hageman
3. Catharina Johanna Maria, 2-9-1917, overl. Hilversum 10-4-1953
4. Bernardus Antonius Franciscus, 27-10-1918
5. Anna Maria Johanna, 1-1-1920, overl. Ned.d.Berg 13-2-1992 tr. Ned.d.Berg 1-4-1952 J.Franssen
6. Johanna Clara Maria, 4-1-1921
7. Francina Petronella, 20-12-1921, overl. 29-6-1922
8. Francisca Petronella Clara, 26-6-1923, tr. Ned.d.Berg 9-1-1946 H.Vendrig
9. Clara Maria, 8-8-1924, tr. Ned.d.Berg 23-10-1956 B.B.Baalman
10. Johannes Franciscus Gerardus, 20-9-1925, tr. Maartensdijk 30-10-1953 G.J.van der Voorn
11. Koenradus Fredericus, 11-8-1927, tr. Hilversum 16-3-1955 E.M.van Rossum
12. Franciscus Petrus Joseph, 20-3-1929, tr. Nigtevecht 9-6-1955 J.Beijnes
13. Henricus Bernardus Antonius, 26-7-1931, overl. Maarssen 15-4-1998

Een bloeiende industrie, een rijke bron van inkomsten De hoepelbuigerij in Nederhorst den Berg

Jan Baar

Wie nu door de polders trekt en geniet van de ruimte en de wijde vergezichten, de weilanden en de maïsvelden, kan zich nauwelijks voorstellen, dat het landschap tot zo'n 80 jaar geleden voor een groot deel bepaald werd door griendbossen en andere grootschalige houtgroei.

De 104 hectaren van de Meeruiterdijksepolder waren voor het grootste deel beplant met griend, evenals de randen van het Horstermeer en terreinen behorende bij (voormalige) buitenplaatsen. De landerijen van Petersburg waren deels griendbos. Bij Hinderrust en Vecht en Lommer aan de Hinderdam hoorden percelen griendland; zo ook bij kasteel Nederhorst en op de Nes. Verder waren ook in de Spiegel- en Blijkpolder stukken land en akkers beplant met wilgenbossen.

In 1852 werden 80 van de 1460 gemeentelijke bunders ingenomen door griendbossen.¹ Na de droogmaking van de Horstermeer werden ook daar veel percelen bepoot met griendhout. In 1891 was 180 ha. van die polder bestemd voor de houtteelt.² In 1906 was 286 ha. (27 %) van het gemeentelijk oppervlak in gebruik voor de griendteelt.³ Het griendhout was de grondstof voor de hoepelmakerijen in Nederhorst den Berg en omgeving.

"De heele Meer-Uiterdijksche polder is een griendbosch; wie van Weespercarspel naar Vreeland gaat en verderop naar Kortenhoef toe, ziet hier en daar droeve ruigte-riet, maar ook wilgenhakbosch, tusschen de groene weelde der drooggelegde weiden. Vandaar dat er een bloeiende industrie ontstaan is, een die aan velen brood geeft en werk. Het is ergerlijk te zien, dat die weelderige oneindigheid der plassen nergens anders voor dienen kan, dan voor armzalig peueren naar wat visch en het snijden van wat riet. En het klinkt troostend verademend een welvarende hoepelfabrikant met een smachtende blik over al die watervlakten te hooren verlangen naar 't wegmalen van dien vloed.... Het water is zoowat uitgevischt en alleen de veenderij - die de meren helpt vergrooten - en de hoepelindustrie zijn middelen van bestaan. Blijkpolder, Prutpolder, Hornpolder, Kuijerpolder, Mijnden, de Loosdrechtse Plassen, zijn vol van de wuiving van 't griend; ... Daar overal ligt heel wat hout in; en

't eischt stapels van klinkende guldens aan arbeidsloon voor de takken verworpen zijn tot hoepels.'

Aldus staat te lezen in de Gooi- en Eemlander van 10 december 1904 in een artikel over de Hoepelmakerijen in een serie "Nijverheid in het Gooi". Het maakt wel duidelijk, welk een belang men in die dagen hechtte aan land in plaats van water en dat de griendcultuur en hoepelbuigerij-nijverheid van grote betekenis waren in die jaren.

DE GRIENDCULTUUR

Grienden zijn stukken land, beplant met wilgenstruiken. Wilgen zijn er in vele soorten en variëteiten. Griendwilgen hebben een lage stam en geven fijnere en buigzamere takken dan gewone wilgen. In Nederland zijn altijd veel grienden geweest, maar de teelt van griendhout werd vooral belangrijk rond 1900 door de hoge prijzen. In die tijd waren er in deze omgeving grote oppervlakten beplant met wilgenhakhoutbossen. Ook elders in Nederland, zoals in de Biesbosch en in het zuiden van Utrecht, was de griendcultuur van grote betekenis.

De ideale grondsoort voor griendcultuur is klei. Toch werden wel grienden aangelegd op gronden, die voor andere doeleinden niet zo geschikt waren.

Grienden kunnen onderscheiden worden in hakgrienden en snijgrienden. Hakgrienden leveren grovere, dikkere takken dan snijgrienden. De dunnere tenen van de snijgrienden werden vooral gebruikt voor het maken van manden en dienden ook als bindmateriaal. In Nederhorst den Berg en omgeving lag het accent op het hakgriend, speciaal voor het maken van hoepels voor het bijeenhouden van de duigen van vaten voor haring, boter, groenten, enz.

Bij de aanleg van grienden werden de wilgentakken op zekere afstand van elkaar in de grond gestoken. Na het poten van de stekken was het beheer van de grienden belangrijk om zo'n hoog mogelijk rendement te verkrijgen. Het eerste jaar moest er twee keer gewied worden, later een keer per jaar. Ook moest er gesnoeid worden en was het nodig dode wilgenstobben te vervangen.

Drie jaar na de aanplant konden voor 't eerst bruikbare takken afgehakt worden. Drie jaar later kon er dan weer van hetzelfde perceel geoogst worden. Het was voor de eigenaar dus van belang om meerdere griendpercelen van verschillende leeftijd te hebben, om zo verzekerd te zijn van de voortgang van de productie.

De oogst van het griendgewas vond plaats van november, als het blad gevallen was, tot maart, wanneer het nieuwe groeiseizoen begon.

Aanleg, onderhoud en oogst gebeurden volledig handmatig. De griendcultuur was dus zeer arbeidsintensief.

De hoepelmakerij was eigenlijk de belangrijkste nijverheid, die meerjarig griendhout verwerkte.⁴

Aan het eind van het jaar vonden de verkopeningen van griendhout plaats. Soms werd het hout verkocht op de plaats waar het groeide, maar meestal gebeurde het in een herberg op zaterdagavond. Voor Nederhorst den Berg was de herberg van Jan van Dijk (later van Pieter Bak) aan de brug in Overmeer de aangewezen plaats, vlak bij de grienden van Prutpolder en Horstermeer. Het hout werd meest, "*zich bevindende ter plaatse alwaar het is gegroeid*" en "*op stam*" verkocht. Er werd dan ook bepaald, wanneer het griendhout gehakt en afgevoerd moest zijn.⁵

De griendbossen waren ook uitstekend jachtterrein. Regelmatig werden er klopjachten georganiseerd. Eind 19de eeuw had burgemeester Jan Jacob Schottelink de jachtrechten over de Prutpolder.⁶

VAN TEEN TOT HOEP

Na de oogst kon een deel van de tenen, ongeschild, meteen in de winter verwerkt worden tot grauwe hoepels. Mooie tenen werden zo'n 25 cm diep in sloten gezet, in schoven. Daar bleven ze tot het voorjaar staan tot de groei erin kwam. Er konden dan mooie witte hoepels van gemaakt worden.

Tussen de bebouwing van Overmeer langs de weg en het Jaagpad lag aan weerszijden van de Kolk zo'n sloot.⁷

Zo gauw het hout begon uit te lopen en de bast wat losser kwam te zitten, kon het schillen beginnen. De tenen werden door een ijzeren gaffel, het schilijzer of de "mik" gehaald, zodat de bast er af gestroopt kon worden. De geschilde stokken werden gedroogd, gesorteerd en in bossen bij elkaar gebonden. Dit gebeurde in de openlucht op de schilbanen.

De schiltijd was van april tot juli. Ook vrouwen en kinderen werden hierbij ingeschakeld. Het kwam ook wel voor, dat het schilwerk uitbesteed werd aan gezinnen, die hiermee het gezinsinkomen wat opvijzelden.

Als de geschilde stokken droog genoeg waren, kon de verdere verwerking van de takkenvoorraad in de hoepelbuigerij beginnen. In de werkplaats zaten de hoepelbuigers op een houtklomp. Met een "dissel", precies geplaatst in 't hart van de stok, werden de dunnere stokken gespleten; de dissel werd naar beneden geschoven, zodat de tak in de lengte in twee helften gescheurd werd. "*En dat gaat zoo vlug. Het inslaan van de dissel en het doorschuiven van den tak is haast een manipulatie; zoodat het rytmisch bewegen van de aanschuivende hand bijna het eenig volgbare is. En bundels vol worden er in een uurtje*

gekloofd.”⁸ Dikkere stokken werden met een kliever of klucht in drie stukken gespleten. De latten werden op de snijbank glad gesneden met een gebogen mes, dat met twee handen over de lat gehaald werd. Voordat de latten verder tot hoepels verwerkt werden, moesten ze eerst nog een uurtje in het water liggen, om ze wat buigzamer te maken.

Daarna werden ze met de hand door de buigmachine getrokken, zodat ze al wat rond werden. De buigmachine bestond uit een paar houten rollen, waarover een leren riem liep. Vervolgens kwam het echte vakmanschap aan de orde. Zo’n voorgebogen lat werd met een bepaalde slag met de handen en een knie in een maathoepel gedrukt. Als de maat genomen was, werd de hoepel uit de maathoepel genomen en vastgezet met een dun spaantje hout, een scheentje. De eerste hoepel was de buitenhoepel. Daarin werden dan vier

Foto 1 - Bij de hoepelbuigerij.

De tenen staan gereed voor verwerking, de bosjes liggen opgetast. (Collectie HKNdB)

andere hoepels vastgeklemd. Deze vijf hoepels vormden een "schijf". Vijf van die schijven werden samengebonden tot een "bos". Zo'n bos was goed om 3 botertonnen van ieder 8 hoepels te voorzien. Een hoepel was dan voor de breuk.

Naar de lengte van het gebruikte hout werden de "bosjes" soort bij soort in de schuren opgestapeld, wachtend op transport naar de kuiperijen. De hoepels werden per 40 bosjes, dus per 1000 stuks, verkocht. In 1912 betaalden de kuiperijen voor 1000 hoepels tussen de 7 en 8 gld. Het afval, de spaanders, werd verkocht aan de bakkers; de grauwe gingen naar de broodbakkers, de witte naar de banketbakkers.⁹

De "wilgenindustrie" vormde eind vorige eeuw, begin deze eeuw een belangrijke bron van inkomsten voor de arbeidende bevolking van Nederhorst den Berg en omgeving. Behalve de kleeblekerijen was het zo ongeveer de enige nijverheid.

In de hoepelbuigerij werden lange dagen gemaakt. In de schiltijd werd gewerkt van 's ochtends zeer vroeg tot het donker werd op de schilbaan, in de hoepelmakerijwerkplaats zeker tot zeven uur 's avonds.¹⁰

DE HOEPELBUIGERIJ TOT 1850

Dirk Smit is de eerste hoepenbuiger met name bekend. In 1759 betaalt de enige hoepelbuigersbaas van Nederhorst den Berg 25 gulden en 10 stuivers in de Consumptielasten.¹¹ Dit is een behoorlijk bedrag. In 1786 staan Pieter Nederhorst en Adrianus Smit te boek als hoepenbuigers. Ze staan blijkbaar goed in aanzien, want ze worden betrokken bij het kerkelijk bestuur der Gereformeerde Kerk. Adrianus wordt in 1784 ook benoemd tot schepen van de gemeente.¹²

In 1795 zijn er vier hoepelbuigerijen in bedrijf.

Pieter Ledder, Hermanus Kruijswijk en Jacob Streefkerk, hoepelbuigersbazen, worden in de Personele Omslag van 800 gld. over het jaar 1819 aangeslagen voor resp. 5 gld., 7 gld. en 7 gld. Dit is geen echt hoog bedrag. Rietdekkersbaas Elbert Pos moet 14 gld. betalen, veenbaas Klaas Snel 22 gld. en schilder Gerrit v. Hilten 10 gld.¹³

Hoeveel arbeiders er werkzaam waren op de griendlanden en in de hoepelmakerijen is niet na te gaan. Het moeten er toch wel aardig wat geweest zijn, gezien het aantal bewerkingen dat nodig is om van tak tot hoep te komen.

Bij de Volkstelling van 1830 worden 13 van de 769 inwoners vermeld als hoepelbuiger, hoepelbuigersknecht of hoepelbuigersjongen. In 1840 waren dat er 19. Kuiper Hendrik Dubelaar aan de Hinderdam was de enige plaatselijke verwerker van de hoepen.

Maar natuurlijk waren er onder de werklieden, dagloners, daghuurders, daggelders, arbeiders, (in totaal 49 personen in 1830 en 37 in 1840), een behoorlijk aantal voor kortere of langere tijd werkzaam in de grienden of bij de hoepelbuigerijen.¹⁴ Ook zullen mannen van buiten de gemeente werk gevonden hebben bij de griend- en hoepelbuigersbazen.

Het wieden, het snoeien van de jonge aanplant, het hakken van de wilgentenen, het openhouden van de greppels voor de afwatering, het vervoer van het hoephout naar de werkschuren en de verdere verzorging zal de nodige arbeidskracht geleverd hebben.

Een groot voordeel was, dat een flink deel der werkzaamheden in de winter

gedaan moest worden, " ... als het land bevroren ligt en de plasschen dicht zitten van ijs, zijn er in andere bedrijven heel wat handen leeg. Maar die vinden weer werk in de bosschen. Tusschen November en April zijn de mannen er druk in de weer om den houtvoorraad te kappen voor het aanstaande seizoen. Bergen van takkenbosschen tassen ze op en brengen die naar de schuren, waar ze wachten op verwerking." ¹⁵ Alleen als 't rijpt of ijzelt kon er niet gewerkt worden en stonden de verdiensten stil.

De hoepelnijverheid maakte rond het midden van de 19de eeuw een bloei-periode door. Het Provinciaal Verslag over 1852 meldt, dat de hoepelmakerijen en de kuiperijen veel "vertier" gaven, ze hadden zelfs nog meer orders te verwerken gekregen dan in het gunstige jaar 1851. De 4 Bergse hoepmakers gaven aan 25 arbeiders voortdurend werk. Over 1854 schrijft het verslag: "Wat aangaat de hoepelmakerijen onder Nederhorst den Berg, ook daaromtrent ontvangen wij zeer bevredigende berigten. De daar bestaande 4 inrigtingen van dien aard hielden 35 arbeiders bezig, die ter nauwernood aan alle bestellingen hebben kunnen voldoen. De vraag naar hoepels is in de laatste jaren zeer toegenomen, zoodat de werklieden hunnen arbeid het geheele jaar door hebben kunnen voortzetten." ¹⁶

In deze jaren werd weidegrond nogal eens bepoot met griendhout, omdat dat meer rendement opleverde. ¹⁷

ZEER LICHT ARBEID VOOR OUDJES EN KINDEREN

De bevolkingsadministratie van Nederhorst den Berg vermeldt per 31 december 1861, dat 14 personen hoepelbuiger als beroep hebben. Niet duidelijk is, wie baas is en wie knecht. ¹⁸

Het Register der Patentschuldigen van 1870/1871 vertelt meer over de hoepelbuigersbazen. Jan van Heiningen, hoepelmaker, heeft 14 man personeel, Azarius J. Streefkerk, hoepelmaker en verhuurder van paard en rijtuig, eveneens 14, H. Snel Hzn. is hoepelbuiger met 6 knechts en hoepelbuiger Lambertus. N. Snel heeft eveneens 6 personen in dienst. In totaal verdienen dan dus 40 mannen de kost in en om de hoepelbuigerij. ¹⁹

Vrouwen werkten officieel niet in deze bedrijfstak. Ongetwijfeld zijn ze wel ingeschakeld geweest bij het verwerkingsproces.

Ook voor ouden van dagen was er werk te verrichten: "Eerst moet 't worden gehakt en opgebonden, dan moet 't wit in 't water gezet, dan geschild, dan weer gedroogd en opgebonden. Dat gaat zo maar stokje voor stokje; en voor meenig oudje ligt daar een rijstebrijberg van lichten arbeid, waar hij zich rustigjes doorheen eten kan tot hij dood is." ²⁰

Kinderarbeid behoorde tot de normale gang van zaken.

In 1874 startte een groot landelijk onderzoek naar kinderarbeid. Burgemeester Schottelink antwoordde de Officier van Justitie te Amsterdam op de vraag naar de situatie in de gemeente, *"dat er alhier geen kinderen beneden 10 jaar in strijd met de bepalingen van de wet op de Kinderarbeid van 19 sept. 1874 in dienst zijn."*²¹

Op 4 maart 1878 schreef de burgemeester aan de Officier, dat de wet zoveel mogelijk werd gehandhaafd, maar mogelijk vond in de gemeente in de maand mei toch wel overtreding plaats, *"doch die zeer moeilijk te constateren is. Als dan is 't houtschillen bij de hoepelfabrikanten in vollen gang en nemen daaraan ook kinderen beneden de 12 jaren deel; deze gaan gemeenlijk met hunne ouders naar het erf of veld bij de werkplaats van den fabrikant, ook wel om onder toezicht te blijven; het werk der kinderen geschiedt daar verre van geregeld, voor vele is het daar zelfs een ontspanningsplaats, doch bij een strenge opvatting ... zou er overtreding der wet bestaan, waarom ik voornemens ben de fabrikanten omstreeks dien tijd hiertegen te waarschuwen."*²²

De Officier van Justitie is het niet eens met de soepele opvatting van de burgemeester. Op 27 april wordt bekendgemaakt, dat arbeid van kinderen beneden 12 jaar bij hoepelfabrikanten verboden is.²³ Ongetwijfeld zal hiermee toch wel eens de hand gelicht zijn, maar men diende zich aan de wet te houden.

In november 1886 moet de burgemeester weer melden, dat de wet niet nageleefd wordt. Het schillen van het hout voor de hoepelmakers geschiedt *"zowel op de erven der hoepelmakerijen als aan de huizen van particulieren, waaraan dan ook wel kinderen beneden 12 jaren deelnemen. Daar het nu zeer licht werk is, wat door kinderen dikwijls spelende geschiedt, en steeds in de open lucht plaats vindt, is het bijna gelijk te stellen met veldarbeid en zou art. 2 der genoemde wet mijns inziens wat dergelijke werkzaamheden aangaat, eene uitbreiding kunnen ondergaan."*²⁴ Met deze ongetwijfeld rooskleurige beschrijving zal Justitie wel niet accoord gegaan zijn. De controle blijft, want in december 1886 moet Schottelink aan G.S. berichten, dat 10 jongens en 3 meisjes beneden de 12 jaar de school hebben verlaten; hoogstwaarschijnlijk deden 5 kinderen dat om arbeid te gaan verrichten.²⁵

MINDER GUNSTIGE TIJDEN

In 1885 moeten de griendbezitters in de zuidwesthoek van de Prutpolder een deel van hun bezit verkopen aan de Staat der Nederlanden, omdat de situatie rond Fort Kijkuit verbeterd moet worden. Krijn Ledder, Azarius Streefkerk, Jan van Heiningen, Lambertus Snel en de Vreelandse hoepelbuiger Berghuis

Foto 2 - In de hoepelbuigerswerkplaats. Achteraan de snijbank vooraan de buigmachine. Tableau vivant in het Biesboschmuseum in Werkendam. (Foto J. Baar).

komen tot overeenstemming met het Rijk. Ze bedingen wel het recht om het gehakte hout tot eind maart te mogen opslaan op een stuk van het terrein.²⁶ Het einde van de 19e eeuw brengt minder gunstige tijden voor de hoepelbuigerij. Het Gemeenteverslag over 1888 maakt melding van ongunstige omstandigheden voor de houtteelt. Het insect "hanen", dat de groeikracht van de aanplant aantast, komt veelvuldig voor. Zwermen vraatzuchtige insecten belagen de griendbossen. De prijs van het griendhout driejarig gewas bedraagt 125 gld. per ha. Het jaar 1889 geeft een nog somberder bericht: de houtteelt is bijzonder ongunstig vanwege het haneninsect. De prijs van het driejarig griendhout is slechts 75 gld. per ha. Gelukkig geven de jaren na 1890 betere uitkomsten. De prijs van het driejarig gewas loopt in 1893 op tot 200 gld.²⁷ De Gooi- en Eemlander van 8 nov. 1890 bericht, dat de veilingen van griendhout weer wat meer opbrengen. De laatste jaren was er sprake van malaise, met name door het insect hanen. *"In deze gemeente althans hangt de welvaart van zeer velen, zowel werkgevers als werklieden van deze meerderen of minderen aftrek in hoepels af."*

Eind december 1894, als de jaarlijkse verkopen van griendhout achter de rug zijn, vermeldt de Gooi- en Eemlander dat de prijzen veel te hoog zijn in verhouding tot de opbrengst voor de fabrikant, net als in de twee voorgaande jaren.

In 1896 geven 5 hoepelbuigerijen werk aan 23 arbeiders.²⁸

Het Gemeenteverslag van 1909 rept weer van een ongunstig jaar.

Er zijn dan 29 mensen in de hoepelindustrie werkzaam, ruim 6 % van de beroepsbevolking.²⁹

Het Verslag van het onderzoek naar den toestand van den handeldrijvenden en industriëlen middenstand in de Provincie Noord-Holland over 1912 meldt over Nederhorst den Berg: *"Tot voor de drooglegging van den Horstermeerpolder bestond de gemeente bijna geheel uit wei- en hooiland. De boerenstand was en is ook nu nog weinig welvarend. Een groot gedeelte der bevolking vindt haar bestaan in de kleeblekerijen; vroeger, tot voor ongeveer 20 jaren waren hoepelbuigerijen eene voorname tak van bestaan; deze zijn thans aan het kwijnen, aangezien men meer gebruik is gaan maken van ijzeren hoepels. Sedert de drooglegging van den Horstermeer is men zich meer en meer gaan toeleggen op landbouw en warmoezerij, die een goed bestaan opleveren."* Bij de speciale beschrijving van de middenstand worden de hoepelbuigerijen niet vermeld, wel de 21 kleeblekerijen.³⁰

Toch zijn de bedrijven wel degelijk nog in werking, hoewel het geen beste jaren geweest zullen zijn. Het jaar 1914 was in ieder geval een slecht jaar. Op militair bevel moest ongeveer 16 ha griendhout omgehakt worden. Het Gemeenteverslag vermeldt: *"De houtteelt was dit jaar ongunstig, aangezien een groot gedeelte ervan door de militairen werd omgekapt."*³¹

De werkgevers beperken de werkzaamheden in de grienden. Ook in 1915 worden de griendbezitters in de Prutpolder en aan de Horstermeerrand, m.n. Streefkerk, Pos, Franssen en v. Ewijck v.d.Bilt geconfronteerd met het wegruimen van houtgewas in opdracht van defensie. Een deel van het gekapte hout mogen de griendtelers houden, het rijshout komt aan defensie en voor de rest wordt een schadevergoedingsregeling van kracht.³²

IN STRIJD MET DE ARBEIDSWETGEVING

Het hoepelbuigersbedrijf was erg arbeidsintensief. Elke hand telde, zeker in de drukke schiltijd. Het is daarom niet verwonderlijk, dat de griendtelers en hoepelbuigers het met de ontwikkeling van het sociale stelsel na de Eerste Wereldoorlog erg moeilijk kregen. Meerdere malen kwamen ze in aanraking met de rechter, omdat ze zich niet aan de regels hielden.

Zo liet de heer "C.B.S." te Nederhorst den Berg op 7 mei 1918 de 15 jarige Johanna V. op zijn erf hoephout schillen, terwijl het meisje niet in het bezit was van een arbeidskaart. Rijksveldwachter Talsma maakte hiervan proces-verbaal op. De vader van het meisje wilde het doen voorkomen, alsof de heer S. niet wist, dat Johanna op zijn erf werkte. De Ambtenaar van het

Kantongerecht vroeg 10 gld. boete, subsidiair 10 dagen hechtenis. Het meisje had ondertussen wel een arbeidskaart.³³

Hoepelschiller "J.J. v. E." liet een 12 jarige knaap hoepels schillen. De jongen had wel alle klassen van de school doorlopen, maar hij mocht nog geen arbeid verrichten, omdat hij nog geen 13 was en de school hem nog onderwijs kon bieden. De Ambtenaar van het O.M. eiste tegen de niet verschenen beklagde een geldboete van 20 gld. of 20 dagen hechtenis.³⁴

Ongetwijfeld zijn er in die jaren veel meer al of niet ontdekte overtredingen van de Arbeidswet geweest. Het werd er voor de bazen niet gemakkelijker op.

DE LAATSTE JAREN

Per 1 juni 1916 worden de werktijden in de hoepelbuigerij vastgesteld. Bij C. Streefkerk, Overmeer C 57, begint de werkdag om 6 uur en eindigt om half 7, met een ochtendrust van 8 tot half 9, een middagschaft van 12 tot half 2 en een namiddagpauze van 4 tot half 5. Op zaterdag eindigt de werkdag om 4 uur. Dit komt dus neer op 10 uur per dag en 57 uur en 30 minuten per week. Bij A. Franssen, Dammerweg B 40, en J.v. Emmerik, Overmeer C 66 liggen de tijden ongeveer hetzelfde.³⁵

In 1922 wordt de arbeidsduur in de hoepelbuigerij bepaald op 8 uur en 30 minuten per dag.

Dit ging de hoepelfabrikanten te ver. In 48 uur per week kon een hoepelbuiger bijlange na niet genoeg verdienen om een gezin te onderhouden. Het uurloon was zo'n 30 ct. Per arbeidsweek kwam dat neer op 14 gld. 40. De patroons konden onmogelijk meer betalen, ze betaalden al meer dan de hoepelbuigersbazen in Vianen en andere plaatsen. Tot nu toe werden oogluikend langere arbeidstijden toegestaan, zodat de hoepelbuigers op een loon konden komen van 18 tot 20 gld. per week. De politie maakte echter aan deze overtredingen een einde.

Al voor de vierde keer was er tegen een hoepelfabrikant proces-verbaal uitgeschreven. De bazen zagen er geen gat meer in en deelden loco-burgemeester Nieuwendijk mee, dat ze "*zich in geen geval langer in de waagschaal stellen en hebben personeel ontslag aangezegd.*" Er zullen 15 gezinnen brodeloos worden. Een deputatie van het personeel vervoegde zich bij de loco-burgemeester om de zaak toe te lichten.³⁶

De ondersteuning zal een zware last betekenen voor de gemeente. Het Gemeentebestuur richt dan ook een schrijven aan het Districtshoofd der Arbeidsinspectie te Utrecht, waarin de zaak uiteengezet wordt, met het dringend verzoek mee te werken aan een 11 uren werkdag.³⁷

Tegelijkertijd wordt een telegram aan de Minister van Arbeid verzonden, waarin "*beleefd doch dringend*" verzocht wordt om ontheffing en een arbeidsduur van 11 uur per dag.³⁸

De kantonrechter in Hilversum veroordeelt in de zitting van 29 sept. 1922 A. Franssen, die al voor de derde keer terecht staat, tot 12 gld. of 6 dagen hechtenis wegens het niet naleven van de wet. De rechter geeft toe, dat de Arbeidswet zeer bezwaarlijk is voor deze bedrijfstak en wijst er op, dat dispensatie aangevraagd kan worden door de gezamenlijke patroons. Het Openbaar Ministerie en Franssen geven te kennen niet in hoger beroep te zullen gaan.³⁹

De Hoofdinspecteur van de Arbeid in het 4de District der Arbeidsinspectie komt naar Nederhorst den Berg om met de Burgemeester en belanghebbenden de problemen te bespreken.

De werkgevers proberen duidelijk te maken, dat ze onmogelijk meer kunnen betalen per uur, "*daar men bij geringe verdiensten voor den werkgever ... dit toch reeds meer uit liefdadigheid en als werkverschaffing bleef doorzetten.*" Het resultaat van de conferentie was, dat er voor 14 dagen vergunning werd verleend om 10 uur per dag (55 uur per week) te laten werken, terwijl geprobeerd zal worden de toestemming blijvend te doen worden.⁴⁰

De crisis van de jaren dertig geeft de hoepelbuigerijen de nekslag. Eind december 1931 zijn er 54 werkelozen in Nederhorst den Berg, waaronder 2 hoepelbuigers. De gemeente keert wekelijks 200 gld. uit aan steun, maar zal dit niet lang vol kunnen houden.⁴¹ Op 30 maart 1932 moeten B. en W. melden: "*De hoepelmakersbedrijven, 2 in getal, zijn thans wegens de crisis geheel opgeheven.*"

De laatste 20 hoepelbuigers brengen het totaal aantal werkelozen in de gemeente op 80.⁴²

In 1933 staan nog 3 hoepelbuigers, die ook landarbeider zijn, te boek als werkeloos: Piet Ambachtsheer, Arie Ambachtsheer en Klaas Scheepmaker, de laatste hoepelbuigers van Nederhorst den Berg.⁴³

Het dringend beroep van de Algemene Vereniging van Griendhout- en Teenbedrijven op de regering om het gebruik van Hollandse teen door mandenmakers te bevorderen en de Haringredersvereniging e.a. te bewegen weer grauwe hoepels te gaan gebruiken in plaats van ijzeren banden en manden in plaats van kisten, is in ieder geval voor de Bergse hoepelmakerijen en hoepelbuigers niet meer van belang.⁴⁴

HOEPELBUIGERIJEN, SCHILBANEN EN DROOGSCHUREN

Overmeer was van ouds het centrum van de hoepnijverheid. Omstreeks 1850 telde de buurtschap 36 huizen en 240 inwoners.

Er waren rond 1900 zeker 3 grote hoepelbuigerijen in bedrijf, namelijk die van Streefkerk, van van Emmerik en van L.Snel.

De hoepelbuigerij van C. Streefkerk was gevestigd in het pand C 57 (nu Vreelandseweg 22 t/m 26, o.a. bewoond door de fam. Overes). J.v.Emmerik had zijn hoepelbuigerij in het pand C 66 (waarschijnlijk nu Vreelandseweg 4 t/m 10 genaamd "Tuindorp"). De gebouwen, "bergplaatsen", werden in 1931 door aannemer Gebr. Verkaik omgebouwd tot woningen.

De hoepelmakerij van Snel was gevestigd in een schuur achter Overmeerseweg 118, aan het Jaagpad. Rond 1965 werd de schuur verbouwd tot 2 woningen. Door de bouw van de bungalows op het terrein aan het Jaagpad werd het pand gesloopt.

Er zullen in de buurtschap nog wel meer lokaties zijn geweest, waar gedurende een bepaalde periode hoepelmakersactiviteiten plaats vonden.⁴⁵

In 1839 begon Cornelis Snel een hoepelbuigerij "nabij Overmeer" aan de Punt van de Slotlaan; in 1849 ging hij failliet en werd de zaak geveild.⁴⁶ Joh. van Heiningen, meester hoepelbuiger en winkelier in Overmeer, had zijn bedrijf in dezelfde periode voor een deel tegenover Overmeer op de werf van de boerenhofstede Wittestein, gemeente Vreeland.⁴⁷ Ook is er in die tijd sprake van een hoepelbuigerij aan de Voorstraat.⁴⁸

Aan de Dammerweg was op het terrein van de voormalige "Stokerij" het bedrijf van A.H.Pos gevestigd, (nu Philips van Wassenaerlaan).

In november 1918 brandde een schuur, waarin 17.000 bos hoepels opgeslagen lagen, totaal af.

De heer Pos was op beurswaarde verzekerd.⁴⁹

Op Dammerweg B 40 dreef A.Franssen een hoepelbuigerij, (nu Dammerweg 79). Tot in de jaren tachtig stond er een grote houten schuur,

Foto 3. Aan de achterzijde van een hoepelbuigerij in Overmeer. Linksvoor Toon Ambachtsheer, rechtsvoor Piet Ambachtsheer, en staand links Klaas Schriek.

waarin voorheen de bosjes hoepels gedroogd werden en van waaruit ze in de schepen in de Reevaart geladen werden, die ze naar de vatenmakers vervoerden. Hier werkten misschien de laatste hoepelbuigers van Nederhorst den Berg.⁵⁰

In Overmeer hebben meerdere droogschuren gestaan. Zo stond er een op de plaats van het café aan de Vreelandseweg 42; ook op de lokatie Overmeerseweg 130 heeft tot de bouw van het verenigingsgebouw "De Ark" zo'n droogschuur gestaan.

Omstreeks 1930 werden ook de laatste schilbanen verlaten. Hoeveel er geweest zijn en waar ze lagen is niet precies te bekijken. De meesten zullen wel in de nabijheid van de werkplaatsen gelegen hebben. In ieder geval was er een in de Prutpolder, even door Overmeer, (nu Vreelandseweg tussen het Sportpark en het Boezemkanaal).⁵¹ Ook aan de Vecht in Overmeer (nu ter hoogte van Vreelandseweg 52 en 54) en links van de hoepelbuigerij van Streefkerk lagen schilbanen.

De sloten en greppels tussen de huizen van Overmeer en het Jaagpad zullen de een na de ander dichtgeraakt of gedempt zijn.

EEN ANDER LANDSCHAP

De hoepelbuigers betrokken na 1920 hun materiaal steeds meer uit Vianen en omgeving.⁵²

De Meeruiterdijksepolder werd langzamerhand ontgonnen. De griendbossen werden geroid. Elias van Benschop kocht in 1919 het logement "Rustoord" in de Prutpolder en pachtte het omringende land, dat omgezet moest worden in weiland. Eigenaren en pachters ontteden de polder van de "wuiving van 't griend".

Aangezien het waterpeil van de polder in die tijd nogal hoog was en de afwatering niet zo goed geregeld, was het rendement van al die arbeid in de crisisjaren niet bar groot.

Anno 1998 is er praktisch niets meer dat herinnert aan deze "wilgenindustrie". Oudere Bergers weten nog, dat het bosje aan de Slotlaan, achter de plaats waar voorheen de Muziektent stond, het "Tenenbos" is. De naam "Hoedekast" voor de rand voormalig griendbos rechts naast de oprijlaan van het kasteel, vanaf de Slotlaan gezien, is ook nog wel sporadisch bekend, hoewel niemand weet, wat die naam eigenlijk inhoudt.⁵³ Voor de meeste inwoners van Nederhorst den Berg zal de Hoepelbuigerslaan in de Blijkpolder het enige zijn, dat herinnert aan deze eens zo "*rijke bron van inkomsten voor de arbeidende bevolking in de polders en plassen langs de Vecht.*"

Gegevens

1. SAGV, GA NdB, inv.nr.63. Correspondentie 1852.
2. Gooi en Eemlander 31 jan. 1891.
3. Drs. P. den Breejen K.zn - "Hardinxveld-Giessendam, van vissersdorpen naar industrie-gemeente", 1984, p.83.
Historische Atlas Noord-Holland - Kaart 387, uitgave 1911.
Uitgeverij Robas Producties 1990.
4. Het hoofdstuk "De griendcultuur" is gebaseerd op het artikel "Hoepelbuigerijen", G. en E., 10 dec. 1904 en op 2 artikelen in Ineke Stroucken - "Riet- en Griendcultuur in Nederland"(1993), met name Nick Meijdam - "Natuurbeheer en natuurbewoud" en Saskia Bierens de Haan - "Taai hout, taaie mannen".
5. RANH, Not. R.Papegaay, Weesp, 30 nov. 1822.
RANH, Not. D.v.d.Horst, Weesp, 19 nov. 1831.
SAGV, Not. Lasonder, 's Graveland, 3 nov. 1876.
6. SAGV, GA NdB, inv.nr. 71. Correspondentie 12 okt. 1891.
SAGV, Not. Lasonder, Hilv., 27 sept. 1891. (Jachtrecht)
7. Mededeling G.J. Overes, NdB.
8. G.en E. 10 dec. 1904.
9. Jan Hoek - "De Biesbosch ten tijde van het getij".
Raamsdonkveer, 1994.
10. Het hoofdstuk "Van teen tot hoep" is gebaseerd op het artikel "Hoepelbuigerijen", G.en E., 10 dec. 1904 en Saskia Bierens de Haan - "Taai hout, taaie mannen".
11. SAGV, OA NdB, inv.nr.39. Quotisatie 1759.
12. C.F. de Weerd - "Nederhorst den Berg, 1780 - 1815". (1988).
p. 27 en p. 65.
13. SAGV, GA NdB, inv.nr.15. Personele Omslag 1819.
14. SAGV, GA NdB, Volkstellingen 1830 en 1840, inv.nr.157.
15. G.en E. 10 dec. 1904.
16. RANH, Verslag van den toestand der Provincie N-H, inv. nr. 19 - 13241 (1852) en 19 - 13243 (1854).
17. RANH, Not. A.C.Papegaay, Weesp, 5 okt. 1849.
18. SAGV, GA NdB, Bevolkingsadministratie. Bevolking 2.Dl.1.
19. SAGV, GA NdB, Register der Patentschuldigen, inv.nr.236.
20. G.en E. 10 dec. 1904.
21. SAGV, GA NdB, inv.nr.68, Alg. Correspondentie, 31 oct. 1874.
22. SAGV, GA NdB, inv.nr.69, Algemene Correspondentie.
23. SAGV, GA NdB, Publikatie 27 april 1878.
24. SAGV, GA NdB, inv.nr. 70. Correspondentie, 23 nov. 1886.
25. SAGV, GA NdB, inv.nr. 70. Correspondentie, 7 dec. 1886.
26. RAU, Not. Jan Bos, Vreeland, 21 juli 1885.
27. SAGV, GA NdB, inv.nr. 150, Gemeenteverslagen.
28. Idem.
29. Drs. P. den Breejen, Kzn, (1984), Bijlage 14.
30. RANH, Verslagen (1912). Bibl. N45 D8.
31. SAGV, GA NdB, inv.nr.75, Correspondentie, 27 aug. 1914.
32. SAGV, GA NdB, inv.nr.41, Ingekomen Stukken 41,3 febr. 1915.
33. G.en E. 1 juni 1918.
34. G.en E. 15 juni 1918.
35. SAGV, GA NdB, inv.nr.42. Correspondentie 1916.
36. SAGV, GA NdB, inv.nr.54. Correspondentie, 26 sept. 1922.
37. Idem.
38. Idem.

39. Gen E. 30 sept. 1922.
40. Gen E. 14 okt. 1922.
41. SAGV, GA NdB, inv.nr. 110. Correspondentie, 22 dec. 1931.
42. SAGV, GA NdB, inv.nr. 110. Correspondentie, 30 mrt. 1932.
43. SAGV, GA NdB, inv.nr. 115. Correspondentie, 6 febr. 1933.
44. SAGV, GA NdB, inv.nr. 107. Ingekomen Stukken, 18 mrt. 1932.
45. De hoofdstukken "Hoepelbuigerijen, schilbanen en droogschuren" en "Een ander landschap" zijn mede gebaseerd op mededelingen van J.v. Benschop Ezn (1922), Loenen a/d Vecht, G.J. Overes (1918) en C.v. Huisstede (1924).
46. RAU, Not. Joh. Sanderson, Loenen a/d. Vecht, 31 okt. 1839.
RANH, Not. D.v.d. Horst, Weesp, 11 sept./15 sept. 1849.
47. RANH, Not. A.J. Croll, Ankeveen, 11 aug. 1852.
48. RANH, Notaris D.v.d. Horst, Weesp, 30 mrt. 1844/10 juli 1852.
49. Gooische Post, 23 nov. 1918.
50. G. Noordanus/E.J. Rinsma - "Vecht en Veen op de valreep", (1980). "Laatste herinnering aan de hoepelbuigers", (met foto).
51. Jan Snel - "Prentenboek van Nederhorst" (1981). J. Snel - 37: "De hoepelbuigers", p. 149, bovenste foto.
52. G. Noordanus/E.J. Rinsma - "Vecht en Veen op de valreep", (1980). "Laatste herinnering aan de hoepelbuigers".
53. De term "hoedekast" komt o.a. voor in een huurcontract waarin Hendrik van Kooten aan Hendrik Snel een strook grond met een boschje, "de hoedekast", buiten de waterkering van de Hornpolder langs de Nieuwe Vecht tot aan de Oude Vecht, verhuurt. Deze strook lag aan de punt van de Slotlaan.
RAU, Not. v. Eelde, Vreeland, 17 april 1834.

In het Museum "De koperen knop" te Hardinxveld-Giessendam is een geheel ingerichte hoepelbuigerswerkplaats te bezichtigen. Op gezette tijden wordt er een demonstratie gegeven van het hoepelbuigen. Ook zijn er in de museumtuin snijgriend- en hakgriendakkers te bekijken.

In het Biesboschmuseum in Werkendam is een tableau vivant van een hoepelbuigerswerkschuur ingericht. In het er naast gelegen buitenmuseum "de Pannekoek" wordt een griendcomplex op traditionele wijze in stand gehouden.

De Prutmolen in Overmeer

Els N.G.van Damme en Marieke Verheul

In Nederhorst den Berg (Overmeer) koesteren wij nog de restanten van een wipwatermolen: de Prutmolen. Het was een watermolen, die vele eeuwen diende voor het droogmalen van de Meeruiterdijksche Polder ook wel Uitermeerdijsche Polder genoemd. De polder ligt ten westen van de Horstermeer (fig.1) en is in het spraakgebruik meer bekend onder de naam Prutpolder, vroeger wel gespeld als "Pruthpolder". Een prutpolder is volgens Van Dale een klein poldertje. De Prutpolder heeft een oppervlak van ruim 109 ha. Volgens de lezing van Krol¹ zou de oorsprong van de naam verband houden met de eerste molenaar die de polder droogmaalde. Hij zou Jan Prut of "de lange Prutter" hebben geheten. Het is niet duidelijk waar dit verhaal vandaan komt, want in de lijst van molenaars die sedert 1758 hun werk deden (zie bijlage), komt deze naam niet voor en oudere gegevens zijn in de archieven niet aanwezig. Er wordt wel gedacht dat de "lange Prutter" misschien Jan de Haas geweest is, die omstreeks 1811 molenaar was op de Prutmolen. Ook de laatste molenaar (omstreeks 1890), Gerrit van Huisstede, had de bijnaam "oude Gerrit, de Prutter". Maar de naam Prutmolen is van oudere datum.

In onze streken was er in vroeger tijden, voordat bij de Hinderdam sluizen waren aangelegd om het Vechtwater te reguleren (1437) maar ook nog daarna, vaak sprake van grote wateroverlast. De polders moesten vanouds dus flink bemalen worden. Er zijn verschillende aanwijzingen dat de Prutmolen al stamt uit het begin van de 17e eeuw. Op een oude kaart uit 1575 van Joost Jansz Beeldsnijder is al een molen getekend op de plek

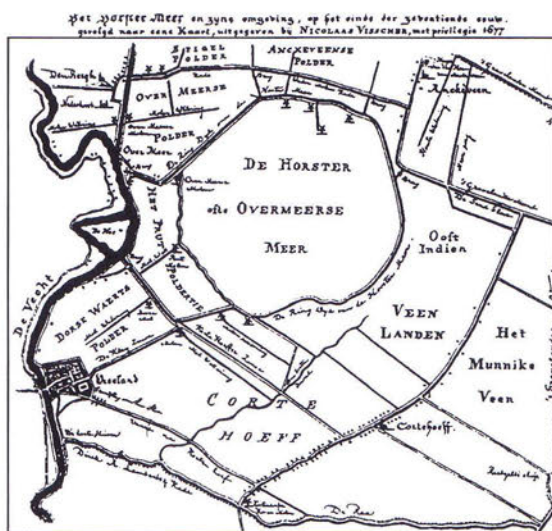

Fig.1. De Horstermeer en omgeving.
Nicolaas Visscher, 16777 (RAU)

waar de huidige Prutmolen staat. Ook op grond van de houtsoort en de houtconstructies in de molen wordt verondersteld dat de molen al stamt van vóór 1630.² Op een kaart van Nicolaas Visscher uit 1677 heeft de molen inderdaad de naam "Prutmolen" (fig.1). Het oudste gegeven dat wij kennen van het functioneren van de Prutmolen is de molenbrief, die dateert van 1669.³ Een molenbrief was een acte waarin door de bevoegde overheid voorschriften werden gegeven met betrekking tot de bemaling van een polder. In de Prutmolenbrief staat overigens ook, dat de molen al vóór die tijd bestond.

Fig.2. Landschap met wipwatermolen van P.J.C.Gabriël (1828-1908), particulier bezit.

De Prutmolen was een wipwatermolen (fig.2). Dit type molen werd in de 15e eeuw uit de standerdmolen ontwikkeld en was heel geschikt om kleine polders te bemalen. In de 16e eeuw verschenen de robuuste zware poldermolens, die met hun hoge capaciteit ook grote hoeveelheden water kunnen wegpompen. Het uiterlijk van de wipmolen -de molen met de wespentaille- is heel karakteristiek. Het is een piramidevormige ondertoren van 6 tot 7 m hoog, meestal met riet gedekt. Daarop staat een ongeveer 7 m hoog houten bovenhuis. De constructie van de wipwatermolen liet nauwelijks bewoning toe en was daar ook niet voor bedoeld. Het was binnen donker, want er waren meestal geen ramen. Wel waren er twee deuren, zodat men, hoe de stand van de molen ook was, er altijd uit en in kon zonder een klap van de wieken te krijgen. Aan de binnenkant van de deur waar men niet door moest

gaan, werd een hekje geplaatst. Centraal in de molen stond de verticaal geplaatste draaiende as, de koningsspil (fig.3), die aan de bovenzijde via het kroonwiel met de wikenas verbonden was en onderaan met de taats op het onderstel rustte.⁴ De spil was omgeven door een koker van zware balken, waaromheen de bovenbouw kon draaien. Onderaan de spil bevond zich een schijf, die via een getand onderwiel aan de wateras gekoppeld was, waarmee het scheprad in beweging werd gebracht. Het scheprad bevond zich bij de Prutmolen buiten tegen de gevel in een gemetselde gang en sloeg het water op naar de Horstermeer.

Het gehele bovenhuis van de molen, dat bij de Prutmolen verdwenen is, was draaibaar, om te kunnen kruien. Via een stevige lange houten trap kon je buitenom in het bovenhuis komen. Onderaan het bovenhuis was een zware staartbalk bevestigd, die met zijbalken aan de onderkant van de trap vastzat (fig.3) en zo voor de nodige balans zorgde en het "wippen" van de molen kon tegengaan. Onderaan de trap zat het kruiwiel, waarmee het wikenkruis recht op de wind gedraaid kon worden om voordelig van de wind gebruik te kunnen maken. Het onderstuk van de molen staat er nog. Het is met riet gedekt.

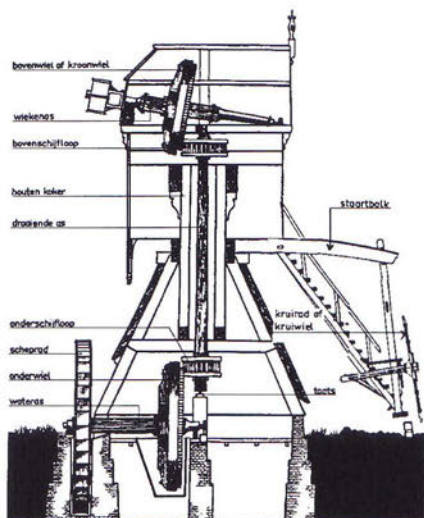

Fig.3. Constructie van de wipmolen
(naar Stokhuyzen, Molens)

Watermolens zijn er niet veel meer. Volgens Staat⁵ zijn er onder de ongeveer 1000 molens die ons land rijk is, slechts circa 80 watermolens.

Organisatie van het molenbedrijf

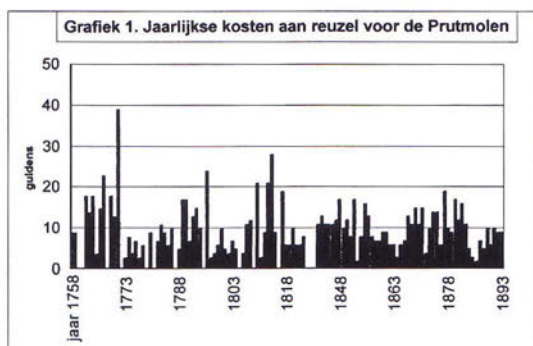
De Prutmolen was eigendom van de Meeruiterdijksche polder. De geërfden (de ingelanden die eigenaar zijn van een stuk polder) en de hoofdingelanden (de door hun mede-ingelanden gekozen vertegenwoordigers in het bestuur van de polder) droegen gezamenlijk de lasten door elk jaar het zogenaamde molengeld te betalen. De kosten die voor lonen en onderhoud van de polder moesten worden gemaakt, werden hoofdelijk omgeslagen naar rato van het landoppervlak dat de ingelanden bezaten. Uiteindelijk was de schout verant-

woordelijk voor het wel en wee van de polder, hij vertegenwoordigde het centraal gezag. Hij liet zich assisteren door de molenmeesters³, die jaarlijks uit en door de ingelanden werden gekozen. In de eerder genoemde molenbrief³ uit 1669 werden taken en regels vastgesteld waaraan molenmeesters en ingelanden zich moesten houden, op straffe van geldboetes. De molenmeesters hadden vooral tot taak de dammen en watergangen te schouwen en te zorgen dat deze in goede staat bleven. Vóór 1669 had de polder nog geen molenbrief en bij gebreke daaraan was er klaarblijkelijk veel schade geleden. Voor het in werking houden van de molen was de molenaar verantwoordelijk. Hij verdiende f 60,- per jaar en dat veranderde gedurende de gehele beschreven periode niet.

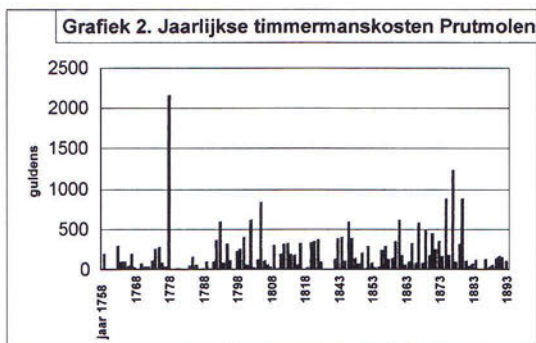
Het wel en wee van de Prutmolen van 1758-1893

Het archief van de Meerutterdijsche Polder, dat kort geleden boven water is gekomen en waaraan veel gegevens voor dit artikel zijn ontleend, bevond zich in het hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht (na mei 1998 in het Streekarchief voor Gooi en Vechtstreek te Hilversum). We vinden in het fraaie, in perkament gebonden boek: *"Resolutien en rekeningen van de Meerutterdijsche Polder"*, een jaarlijks overzicht van de kosten, die verbonden waren aan het onderhoud en herstel van de molen.⁶ Er was veel onderhoud aan de molen nodig. Door de grote krachten die soms moesten worden doorstaan was er slijtage en ontstond er nogal eens schade.

De draaiende delen van de molen moesten regelmatig gesmeerd worden. Dat gebeurde met reuzel. In grafiek 1 wordt zichtbaar gemaakt om welke bedragen dat jaarlijks ging. Reuzel kostte toen 50 tot 60 cent per kilo⁷, dus voor een bedrag van gemiddeld f 10,- per jaar kocht men bijna 20 kilo reuzel. De jaren waarin meer dan f 20,- moest worden uitgegeven (ca 40 kilo reuzel) (1767, 1771, 1796, 1810, 1814) zijn steeds jaren waarin natte zomers en najaarsjaren worden gemeld. De zomer en herfst van 1771, toen er bijna f 40,- werd besteed en dus ca 80 kilo reuzel werd gebruikt, waren zo nat dat tal van riviereengebieden overstroomden en er dus veel gemalen zal zijn.⁸

Een molen is kwetsbaar en we kunnen verwachten dat het weer in ons Nederlandse klimaat nogal eens een flinke aanslag op onderdelen ervan betekende. De belangrijkste bouwmaterialen bestonden uit hout en riet en het is dan ook niet verwonderlijk dat over de hele hier beschreven periode 97,5 % van de uitgaven voor herstel van de molen naar de timmerman gingen.

Deze uitgaven worden in grafiek 2 in beeld gebracht over de jaren 1758-1893. De periode 1823-1842 ontbreekt in de grafiek, omdat toen een aannemingsom van f 300,- per jaar werd vastgesteld om alle onkosten te dekken. Daardoor ontbreekt ons informatie over welk soort reparaties er toen werden uitgevoerd.

In de eerste jaren na het begin van de registratie (1758) zijn er geen hoge kosten. De jaren 1760 en 1761 ontbreken zelfs geheel in het rekeningenboek. Mogelijk was de molen toen pas hersteld en nog in een ongerepte staat. In 1763 moet er voor het eerst getimmerd worden. Er wordt door de houtkoper Hendrik Versteeg voor f 108,- hout geleverd, waar een nieuwe molenroede (dat is de balk die het lichaam vormt van de wiek) van wordt gemaakt. Als wij ons realiseren dat het jaarloon van de molenaar f 60,- bedroeg, betekende dit een groot bedrag. Hoewel uiteraard niet elke storm tot desastreuze gevolgen leidde, is het omgekeerd wel waarschijnlijk, dat grote uitgaven vooraf gegaan zijn door slechte weersomstandigheden, die de nodige schade veroorzaakten. In het aardige boek *Bar en boos*, van J. Buisman⁸ zijn over zeven eeuwen gegevens verzameld over het weer dat in ons land heerste. Zo blijkt dat de winter van 1762-63 heel streng was. Eerst konden de molenaars bij gebrek aan water niet malen. De waterschuit van Weesp naar Amsterdam was door het lage water vastgelopen. Bijgevolg heerste er in Amsterdam gebrek aan brood en drinkwater. Arme lieden gebruikten ijs uit de grachten en velen werden natuurlijk ziek. Daarna woedde er op 10 en 11 maart een oosterstorm met veel slachtoffers en ruim 100 gestrande schepen op de Nederlandse kust. Mogelijk is deze storm een oorzaak geweest van de schade die in 1763 moest worden hersteld.

De hoogste piek in grafiek 2 betreft het jaar 1778. De molen werd toen vrijwel geheel vernieuwd. Timmerman Jan Pot maakte een bestek. Ook de kosten van de jaren ervoor, 1774-76, waren hoog. In het winterweer van die jaren valt op, dat op 24 februari 1774 een zware storm woedde en er moest dan ook een molenroede worden vernieuwd. Ook in februari van het volgend jaar was het zeer woelig weer. De winter 1775-76 staat te boek als een verschrikkelijke winter, waarin een zware stormvloed delen van ons land trof. Rond 14 en 15 november 1775 woedde er een zeer zware noordwester storm, die vooral Holland en de Zuiderzeekusten trof. Medemblik en Monnickendam liepen onder en Zuiderzeestadjes als Nijkerk, Hattum, Kampen en Genemuiden leden grote schade en er vielen daar veel slachtoffers. En alsof het niet opkon, werd de winter van 1776-77 weer een rampwinter met een zware stormvloed en weer grote schade langs de Zuiderzee. Op Wieringen verdronken meer dan 2000 schapen. Katastrofaal was opnieuw de situatie rond het IJsselmeer. Het lijkt geen twijfel of ook onze molen heeft een klap van deze stormen meegekregen. Grote hoeveelheden (regen)water moesten uit de polders worden gemalen. De molens moesten dus topprestaties leveren, waardoor veel slijtage optrad en zij werden waarschijnlijk ook nog door de storm beschadigd.

In 1786 werd er door de ingelanden bij de molenmeesters geklaagd, dat de molen onklaar was geraakt: er was een roede gebroken. Wij vinden daarna geen declaraties. Mogelijk putte men uit voorraad. Men was namelijk verplicht essentiële onderdelen van de molen in voorraad te hebben.⁹ De volgende pieken verschijnen in de jaren 1792 en 1793. Ook hier gingen stormwinters aan vooraf. December 1790 was een stormmaand, waarin met name in Engeland zeer grote schade werd geleden. Het verhaal gaat, dat zelfs de koninklijke familie op Windsor ervoor uit bed moest! Ook de maanden januari en februari van 1791 mochten er zijn. Er wordt gemeld dat veel land onder water stond, bijvoorbeeld bij Haarlem en in de kop van Overijssel. Op 11 en 12 december 1792 heerste er weer een zware noordwester storm. In deze periode werd voor onze molen veel geld aan de timmerman besteed. Onder andere het scheprad moest worden vernieuwd.

De jaren 1798-1801 kenmerken zich door uitzonderlijk koude winters, met in het voorjaar van 1799 een watersnood en op 9 en 10 oktober van dat jaar een zware storm, waarin het Britse fregatschip "Lutine" met een volle lading goud en zilver bij Terschelling verging. Nog altijd zou deze lading (toen geschat op een waarde van 20 miljoen!) op de zeebodem rusten. Op 9 november 1800

andermaal een zware storm, waarvan gemeld wordt dat veel molens grote schade leden. Onze molen kreeg nieuwe trapschoren en een nieuwe staartbalk. Ook waren de twee molenroeden gebroken. Dit verklaart de kostenpiek van 1802.

Op 4 en 5 maart 1818 woedde er een hevige zuiderstorm, met honderden scheepsrampen onder andere in het Waddengebied en met Kerstmis 1821 andermaal zware stormen. De grafiek toont het vermoedelijke resultaat voor onze molen in de pickjes daarna.

Tenslotte bekijken we de achtergronden van de hoge kosten in 1875, 1877 en 1880. Zowel eind november 1874, als ook november 1875 staan te boek als stormachtig, maar vooral op 12 november 1879 woedde er een westnoordwester storm. Men was genoodzaakt reparaties uit te voeren, hoewel in het verschiet het einde van het functioneren van de molen opdook. Met dit vooruitzicht werd er na 1880 weinig meer ondernomen, hoewel oktober 1881 en oktober 1882 zeer zware stormen kenden.

Het einde van de molen

Het einde van de molen heeft alles te maken met het wel en wee van de Horstermeer.

Tot de eerste drooglegging van de Horstermeer in 1629 diende dit meer als boezem (opvang) van het water van de polders van Ankeveen, Dorssewaard, Kortenhoef en Overmeer. Er maalden tot die tijd zeven molens, waaronder de Prutmolen¹⁰, die uitsloegen op de Horstermeer. In 1612 begon men met het graven van een ringsloot en de aanleg van een nieuwe ringdijk om de Horstermeer. Het water van de omringende polders werd nu samen met het water van de Horstermeer op de Vecht geloosd. Men kreeg echter grote problemen met het kwelwater vanuit het hoger gelegen Gooi en besloot in 1636 de bemaling van de Horstermeer stop te zetten. Er ontstond nu een enorm moerasgebied, waarin vooral in de omgeving van de Prutpolder een geweldig rijk vogelleven tot ontwikkeling kwam, bestaande uit blauwe en purperreigers, lepelaars, scholeksters en aalscholvers.

Eerst in 1882, toen de stoommachine zijn intree had gedaan, wilde men opnieuw pogen de Horstermeer droog te maken. Dat is toen gerealiseerd, met ingrijpende gevolgen voor de Prutmolen.

Op 26 oktober 1882 werd er een overeenkomst gesloten *"tusschen het*

*bestuur van den Meer Uiterdijkschen of Pruthpolder en het bestuur van de Maatschappij tot Exploitatie en Verbetering van den Horstermeerpolder c.a. omtrent de bemaling van den eerstgenoemden polder”.*¹¹

Daarin neemt de maatschappij op zich de Prutpolder te bemalen tot een peil van 1.20 m beneden A.P. tegen een jaarlijkse vergoeding van f 3,- per ha. De uitstroming had plaats door de watergang van de bestaande molen, waarin op de juiste peilhoogte op kosten van het bestuur van de Prutpolder een overlaat (duiker) werd gemetseld. De Prutmolen was nu niet meer nodig. In 1895 werden molenas en molenkap per advertentie te koop aangeboden en in 1896 verkocht aan de fa. F. van Zijthoff in Deventer (bekende molenmakers in die tijd) voor f 300,-.¹² Of en waar deze onderdelen zijn toegepast is niet bekend.

*fig.4. De molen als woonhuis ca 1940.
Op de voorgrond Gerrit van Huisstede Jr.
en zijn vrouw Naatje Koning.*

Vanaf 1893 werd de molen een woonhuis (fig.4).

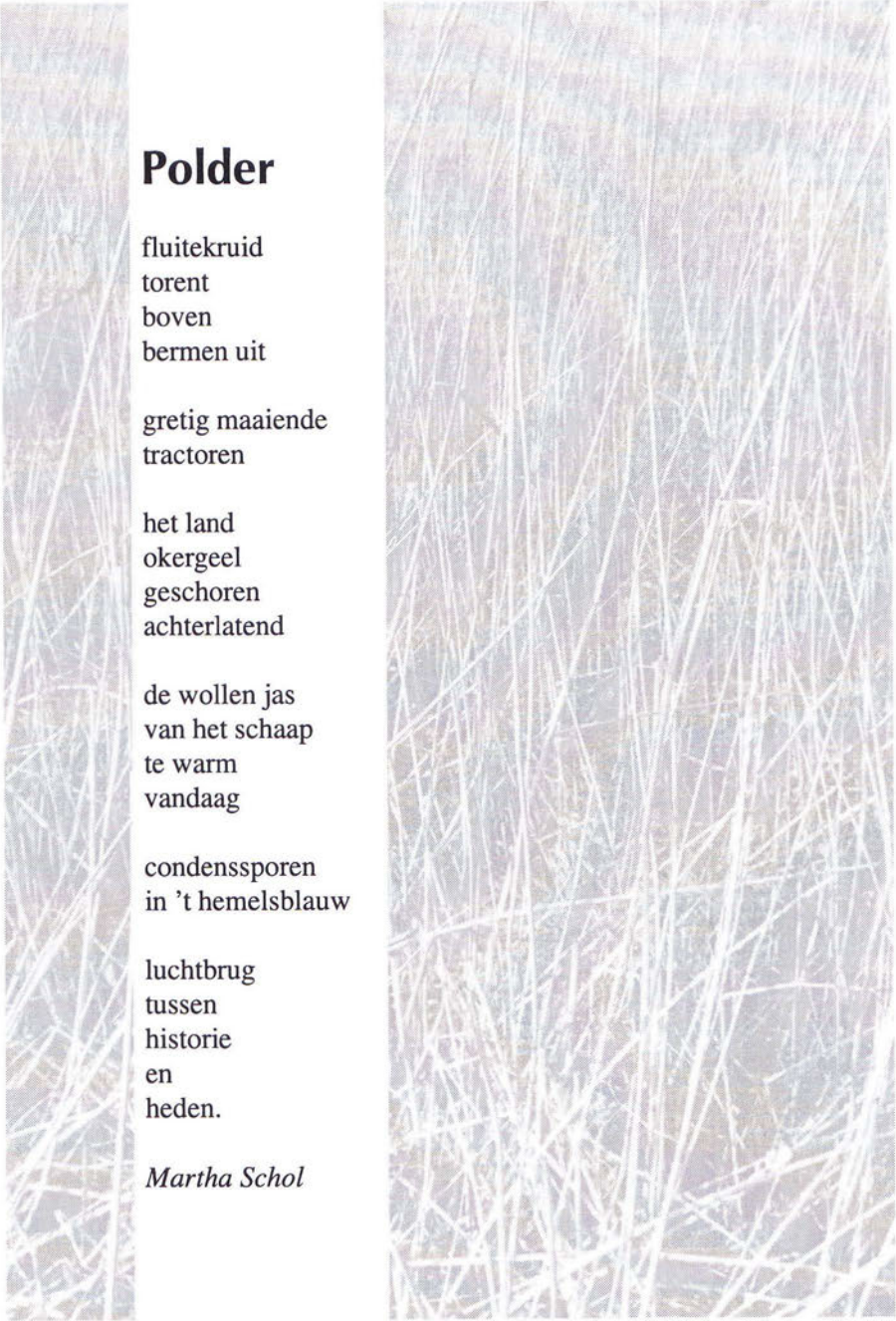
Over hoe dat verliep zal in een volgend artikel worden verhaald.

Bronnen

1. J.Krol, De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem 1949.
2. J. den Besten, Loenen, mondelinge mededeling.
3. Molenbrief van de Meeruiterdijksche polder. ORA Ned.d.Berg 3361:466 (1669) SAGV.
4. Geeske S. Koeman-Poel, Weesper molens. Hoogezand 1982.
5. Willem Staat, Zeeuwse molens. Middelburg 1991.
6. Resolutien en rekeningen van de Meeruiterdijksche polder. Arch..no. L24. SAGV.
7. Archief Meeruiterdijkse polder no. L26/27. SAGV.
8. J.Buisman, Bar en boos. Zeven eeuwen winterweer in de Lage Landen. Baarn 1984.
9. Archief Meeruiterdijkse polder no. L34. SAGV.
10. E.J.Rinsma en J.Snel, De Horstermeer 100 jaar droog. Ned. Hist. 16,1-70, 1982.
11. Overeenkomst. Archief Meeruiterdijkse polder no. L7. SAGV.
12. Gegevens verkoop molenonderdelen. Archief Meeruiterdijkse polder no. L24/25. SAGV.

Bijlage: Molenaars sedert 1758

1758-1763 Aart Bruijne Dorland	1794-1815 Steven Hovelink
1763-1768 Sijmen Vis	1815-1839 Jan de Haas
1768-1780 Bruin Portengen	1839-1853 Bruin van Huisstede
1780-1784 Hendrik Ruijs	1853-1886 Gerrit van Huisstede Sr.
1784-1789 Gerrit Portengen	1886-1893 Gerrit van Huisstede Jr.
1789-1794 Steven Dirks	

Polder

fluitekruid
torent
boven
bermen uit

gretig maaiende
tractoren

het land
okergeel
geschoren
achterlatend

de wollen jas
van het schaap
te warm
vandaag

condenssporen
in 't hemelsblauw

luchtbrug
tussen
historie
en
heden.

Martha Schol

Mijmeringen

Gerard Baar

Toen Jan de Jong (een oude wasserijmedewerker), die al fietsend over de Overmeerseweg op weg was naar zijn welverdiende middagmaaltijd, zonder zijn hand uit te steken linksaf (vanaf de dorpskern gezien) het pad naar zijn woning in de toenmalige Rooie Buurt op wilde draaien, werd hij door een achteropkomende auto geschept. Hij luidde ongewild het einde van een tijdperk in. Gewond op straat liggend met een gebroken been riep hij en het kwam uit de grond van zijn hart: "Ze weten toch waar ik woon."

Dat wisten ze (de dorpelingen), maar die anderen die door ons smalle dorp kwamen om ergens anders te komen, wisten dat niet.

Het verleden was voorbij.

En zo pakweg halverwege de jaren vijftig, konden wij niet bevroeden dat het in 1987 middels een put in de Bullegang weer naar boven gehaald zou worden. Er schijnen wel meer putten ontdekt te zijn in het dorp, maar deze keer was het een bijzondere gebeurtenis. Er kwamen mensen kijken en onder het doen van allerlei gissingen werd tegelijk met het verder uitgraven, in de geest het verleden opgegraven. De duistere Middeleeuwen lichtten op en de wildste veronderstellingen vlogen door de steeg. Een niets vermoedende dorpeling, die na het vegen van zijn stoepje 's avonds de bezem zou hebben vergeten binnen te zetten, had in die dagen de kans kunnen lopen van hekserij beticht te worden. Hij had gevoegelijk naar de Heksenwaag te Oudewater gebracht moeten worden om het tegendeel te bewijzen.

De rede keerde echter terug, maar de put werd wel de aanleiding tot de op te richten Historische Kring Nederhorst den Berg. Enige aspirantleden toonden zich bereid te onderzoeken of er nu werkelijk een gang van het Kasteel naar de Uitvlucht heeft gelopen, maar ze kwamen na talloze zweetdruppels tot de conclusie dat dit niet het geval was. Een legende kon een legende blijven, maar het werd zaak het tastbare verleden naar boven te halen.

Bij de oprichtingsvergadering waren aardig wat mensen aanwezig en het vuur wakkerde langzaam aan. Er kwam een bestuur, werkgroepen werden geformeerd en de noodzaak van een activiteiten ondersteunend cluborgaan werd al gauw duidelijk. Sinds enige jaren draagt het de fiere naam "Werinon". Die naam doet mij denken aan pages, jonkvrouwen met zakdoekjes en aan de vreselijke dood van dappere geharnaste ridders, die soms door een fout van de kasteelsmid het leven lieten. Zij werden hoofs beweend, maar de strijd ging

verder. Als kruisridder te paard naar Palestina rijden lijkt mij nog erger dan aan de Tour de France meedoen.

Zo komen we weer in het heden. Er is ongemerkt veel teruggehaald en aan de vergetelheid ontrukkt. Tot dat weer vergetelheid wordt.

Vandaar de Kring. Een troost is dat wat we nu doen over 'n jaar of zestig opnieuw in de schijnwerpers komt, en dan met heel andere ogen bekeken wordt. De jaren negentig zijn in onze ogen de ultieme geluksjaren en uitvloeisel van ontwikkelingen in de industriële sfeer die in de vorige eeuw in bloed, zweet en tranen al begonnen zijn. Het is een moeizaam proces geweest en dat hebben wij deels uit het oog verloren. De komende generaties staan zich weer te verbazen en lachen net zo besmuikt achter de hand als wij doen over het dagelijkse ritme van 50 jaar geleden. Houtjes hakken, kolenkit vullen, gaslamp aansteken, het werkt aanstekelijk op de lachspieren. Maar wij moeten niet vergeten dat men toen nog iets zelf in de hand kon hebben. Nu zijn er heel veel knopjes overal in ieder huishouden, maar achter ieder knopje zit een computergestuurde rekening, waar wij totaal geen inzicht, laat staan 'jaren-60-inspraak' in hebben. Over zestig jaar is de historie nog net zo interessant en net zo ongrijpbaar als nu. Vooruitgang is verandering maar verandering kan in onze optiek ook achteruitgang zijn.

Het "Rode Dorp" (1984).

Overmeerseweg, gebouwd in 1922, afgebroken 1986. (collectie HKNdB)